

BAGI ZOLTÁN PÉTER¹ – SZOVÁK MÁRTON

RUGGERIO FABBARINI LEÍRÁSA GYŐR 1594. ÉVI OSTROMÁRÓL²

Lengyel Alfréd az 1959-ben a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain megjelent *Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében* című tanulmányában a város 1594. évi ostromának eseményeit teljes egészében Michael Leo győri polgárnak a kalocsai főszékesegyház könyvtárában található *Memorial Verzeichniss dissen Anfang, in und nach her die ganze Zeit über der Belegerung Raab, was sich darbai verlauffen, bis zu ende derselben Eroberung ... usw.* diáriuma alapján rekonstruálta. Feltételezése szerint a sáncmesterként dolgozó „szerző” javarészt saját szemével látta azon eseményeket, amelyeket 1594. július 5-től kezdődően jegyzett le, igaz, augusztus 15-ig igen hézagosan. „Elbeszélése” pedig egészen 1594. szeptember 30-ig tart.³

A Lengyel által közreadott naponkénti főljegyzések lehetővé teszik a későbbi korok kutatói számára, hogy „alulnézetből”, az elbeszélő szemszögéből nyerjenek betekintést Győr 1594. évi ostromának mindennapjaiba. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a 16. század végének és a 17. század elejének magyarországi eseményeiről nagyon kevés elbeszélő forrás, azaz személyes visszaemlékezés vagy napló áll rendelkezésünkre. Eddigi ismereteink bővítésére adnak lehetőséget Ruggerio Fabbarini *Guerra di Crovatia et Ungharia dall'anno 1592 all'anno 1595, vagyis Horvátország és Magyarország háborúi az 1592. évtől 1595-ig* című munkájának a győri ostromra vonatkozó részei.

A szerző nevét a feledéstől Giovanni Nicolò Doglioni és Cesare Campana 16. század végi történétírók mentették meg, akik Fabbarininek a győri eseményekről írt feljegyzései alapján állították össze történeti összefoglalóik vonatkozó részeit. Fabbarini önmagát úgy jellemezte, mint „tisztelretreméltó nemes, aki a háború dolgaiban (különösen azokban, amelyek az erődítéseket és egy hely védelmét illetik) igen járatos”,⁴ ezt Doglioni változtatás nélkül emelte át saját művébe.⁵ Campana világtörténetében pedig így hivatkozik forrására: „[itáliai urak] méltó kíséretként maguk mellett bírtak sokakat, köztük [...] egy bresciai embert, *Ruggier Fabarino* nevűt, akinek sokkal tartozunk, mert szorgalmas törődésének köszönhetően igen hiteles és nagyon részletes tájékoztatásunk van mindarról, ami csak annak az ostromnak az elejétől a végéig említésre méltó”.⁶ Doglioni és Campana Fabbarinire vonatkozó szövegrészeinek környezete erős hasonlóságot mutat, valószínű, hogy utóbbi világtörténetének összeállításához felhasznál-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2.

² A Vestigia Kutatócsoport a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 128797 azonosító számú támogatásával működik. A szövegkiadás és a fordítás az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3-I-PPKE-23 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

³ *Lengyel* 1959. 167–221.

⁴ BAV Ms. Urb. lat. 817, pars 2, fol. 390r.

⁵ *Doglioni* 1595. 159.

⁶ *Campana* 1596. 104.

ta Doglioni Magyarországról szóló művét. Ugyanakkor a forrás részletesebb ismertetése arra utal Campanánál, hogy az ő kezében is megfordult Fabbarini szövege. Utóbbi személyről más adat nem áll rendelkezésre.

Az 1592–1595-ös harcok ismertetését Fabbarini „hűen írta meg egyrészt eredetiből [ti. saját kútfejéből], másrészt hírneves kapitányok megbízható leveleiből, akik jelen voltak Horvátországban, Győrben és Erdélyben”.⁷ Az elbeszélést az 1592-es horvátországi harcokkal kezdi, nem vizsgálva mélységükben az okokat; pusztán azt leszögezve, hogy a szultánt meggyőzték tanácsadói a hadjárat fontosságáról. Leírja Bihács elfoglalását és az azt követő ellentámadási kísérleteket, kiemelve Zrínyi György hősiességét, majd Sziszek keresztény- és ismételt török kézre kerülését.⁸ Immár 1593-ból dióhéjban taglalja Veszprém és Palota elvesztését és Pálffy Miklós Christoph von Teuffenbach kassai Feldobristtal elért felső-magyarországi sikereit.⁹ Az 1594-es évet a forduló hadiszerencse eseményeinek – Esztergom sikertelen keresztény ostromának, Tata és Szentmárton elvesztésének – leírásával indítja,¹⁰ majd a győri küzdelmeket beszéli el.¹¹ A szöveg terjedelméből és részletességéből világos, hogy Fabbarini írásának ez a része alapul személyes tapasztalaton. Győr elvesztése után a Komárom megtartásáért folyó küzdelmet részletezi még alaposabban,¹² majd ismerteti Rudolf császár és Bátori Zsigmond prágai békekötését az egyezmény pontjait felsorolva, továbbá a következő évek keresztény koalíciós hadjáratainak előkészítő tárgyalásait. Írását Bátori Zsigmond sikereinek összefoglalásával zárja.

A szöveg másolata¹³ a Vatikáni Apostoli Könyvtár egyik kéziratos gyűjteményes kötetében¹⁴ maradt fenn, amely a 16. század végi németalföldi és magyarországi háborúkra, illetve az 1576-os regensburgi birodalmi gyűlésre vonatkozó forrásokat tartalmaz. A szöveg nem teljesen ismeretlen a modern kutatás előtt, hiszen 1967-ben már sajtó alá rendezte Alberto Marani.¹⁵ Sajnálatos módon szövegkiadása több helyen nehezen értelmezhetőnek, esetenként hibásnak bizonyult, ami indokolja, hogy a függelékben a győri eseményekre vonatkozó szövegrészeknek¹⁶ a kézirat alapján készült, gondozott szövegét és magyar fordítását is közreadjuk. Előtte azonban érdemes kitérnünk négy olyan témára, amelyek a forrás pontosabb megértését szolgálják, illetve fontosságát és érdekességét érzékeltetik.

GYŐR 1594. ÉVI OSTROMA

⁷ BAV Ms. Urb. lat. 817, pars 2, fol. 414r.

⁸ BAV Ms. Urb. lat. 817, pars 2, foll. 385r–387v.

⁹ BAV Ms. Urb. lat. 817, pars 2, foll. 387v–388v.

¹⁰ BAV Ms. Urb. lat. 817, pars 2, foll. 388v–389v.

¹¹ BAV Ms. Urb. lat. 817, pars 2, foll. 389v–408r.

¹² BAV Ms. Urb. lat. 817, pars 2, foll. 708r–411v.

¹³ Számos nehezen értelmezhető romlás és több lakúna van a szövegben, illetve Fabbarini neve is több romlott változatban olvasható, ezek alapján kizárhatjuk, hogy autográf szövegről lenne szó.

¹⁴ BAV Ms. Urb. lat. 817, pars 2, foll. 385r–414r.

Online elérés: <https://digi.vatlib.it/mss/detail/Urb.lat.817.pt.2> (Utoljára letöltve: 2021. szeptember 25.)

¹⁵ Marani 1967.

¹⁶ BAV Ms. Urb. lat. 817, pars 2, foll. 388v–408r.

Fabbarini művében leginkább az itáliaiak tevékenységét, bátorságát és áldozatvállalását hangsúlyozta. Ezért is gondolom úgy, hogy érdemes az eseményeket röviden összefoglalni.

Szinán nagyvezír hada, miután július 23-án Tatát, majd július 30-án Szentmártont foglalta el, július 31-én érkezett meg Győr alá.¹⁷ Mielőtt röviden bemutatnám az ostrom eseményeit, ki kell térnem a szembenálló felek erejére. A tizenöt éves háború kitörésének pillanatában Győrben az Alsó-Ausztria és a Német-római Birodalom rendjeinek fizetésén mintegy 1400 zsoldos állomásozott: 700 német és 310–320 magyar gyalogos, valamint 400 magyar lovas és 21 tüzér.¹⁸ Maga Ferdinand Graf zu Hardegg is elégtelennek érezte az itteni had erejét egy ekkora kiterjedésű erősség megvédéséhez. Ezért július 24-én, július 27-én és július 28-án egy regimentnyi német gyalogost, mintegy 3000 főt kért az Udvari Haditanácstól.¹⁹ Maga a hadügyeket irányító udvari kormány szerv az uralkodónak augusztus 4-én küldött jelentésében azonban még arról számolt be, hogy Győrben nagy hiány mutatkozik emberben, munícióban és pénzben is.²⁰

Ugyan a magyar lovasságot a dunai gázlók és átkelők védelmére rendelték,²¹ de Hardegg az ostrom folyamán kapott erősítést, gyalogságot. Michael Leo sáncmester szeptember 17-i napló-bejegyzése szerint ekkor, azaz a feladás előtt kevesebb, mint két héttel 5210 fegyverforgató állt a győri *Obrist* rendelkezésére a következő megoszlásban:²²

A Leo sáncmester által megemlített alakulat	Létszám
Zinn regimentből	600 fő
Greif regimentből	2000 fő
Rechberg regimentből	650 fő
Egy bizonyos Marisch gyalogosaiból	300 fő
Geizkofler gyalogosaiból	300 fő
Egy bizonyos Sperghauer gyalogosaiból	200 fő
Ferrante Rossi itáliai gyalogosai	800 fő
A győri német zászlókból	200 fő
A győri magyar gyalogosokból	160 fő
Összesen	5210 fő

Az erősség azonban nem csupán emberben, munícióban és pénzben szenvedett hiányt. Az

¹⁷ Tóth 2000. 154.

¹⁸ ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 122. Fol.: 200r-v; ÖStA KA AFA 1593-12-06; *Dogliani* 1595. 158.; *Pálffy* 1995. 150., 166.

¹⁹ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 184r. No. 58.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 184r. No. 69.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 184r. No. 72.

²⁰ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 25v. No. 23.

²¹ *Wathay* 1976. 144–145.

²² KFK Ms 52 Fol.: 66r.; Az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirat- és Ritkaságtára A-IV-1. Hevenesi-gyűjtemény. 71. kötet. Fol.: 69–166.; *Lengyel* 1959. 191.

ostrom idejére védműveinek egy része nem épült meg teljesen. Még az oszmán had megérkezése előtt a *contrascarpa* (ellenlejt)²³ és *ravelinek* (pajzsgát a kurtina védelmére)²⁴ építésével igyekeztek a védelem lehetőségeit és erejét kiszélesíteni. Mindeközben azért, hogy a Szigetközben álló keresztény sereggel folyamatos legyen az összeköttetés, a Dunai- és Vízi-kapunál hidat létesítettek.²⁵

Az oszmán főserég létszámáról egy pribék 1594. augusztus 20-i vallomásából értesülhetünk. Eszerint Szinán nagyvezír a Portáról mintegy 18 850 janicsárral, portai zsoldossal, dzsebedzsivel, csausszal és tüzérrel indult el. A hadjárat során ehhez a hadhoz csatlakozott nyolc beglerbég hozzávetőlegesen 51 000 főnyi sereggel, emellett 12 000 tatár, 10 000 akindzi és 300 müteferrika is.²⁶

Rövid kitérőnk után térjünk vissza Győr ostromának bemutatásához, amely két nagyobb részre osztható. Az első július 31-től szeptember 9-ig, azaz a Mátyás főherceg vezette keresztény had Szigetközből történt elüldözéséig tartott. Szinán nagyvezír már augusztus 2-án hozzáfogott az erősség lövetéséhez a Szentdombi-bástya irányából, majd az Új- és a Közép-bástya felől is.²⁷ Ahogyan az Udvari Haditanács egy II. Rudolfhoz augusztus 7-én írt levelében beszámolt róla, két sáncból tíz nagy ágyúval romboltatta a védműveket.²⁸ Eközben pedig folyamatosan igyekezett a szigetközi keresztény tábornok elüldözni, hogy teljesen körülzárhassa az erősséget. Ezért augusztus 5-én 300 janicsár átkelt a Dunán és megrohanta a Schönberg regiment gyalogjai által megszállt sáncot. A keresztény zsoldosok megfutottak, és csak Giovanni de' Medici lélekjelenléte mentette meg a helyzetet, aki Seifried von Kollonich lovas lövészeinek élére állva üzte vissza a támadókat a túlpartra. Ezzel egyidejűleg Győrtől fél mérföldnyire 5000 török és tatár lovas kelt át a Dunán. Ezt a támadást a Pálffy Miklós vezette német és magyar had verte vissza.²⁹

Egy nappal később, augusztus 6-án a ravelint támadták meg az ostromlók és el is foglalták a sáncot, ám a keresztények kitörték a városból és visszavették azt. Egy Győrből augusztus 9-én küldött jelentés szerint ezzel egy időben az oszmán had egy része megkísérelte újra az átkelést a Szigetközbe, ám ez az akció is sikertelen maradt.³⁰

Mintegy tíz nappal később, augusztus 15-én Szinán nagyvezír újra megkísérelte megvetni a lábát a Szigetközben. Janicsárjai ismét a Schönberg gyalogság által megszállt sáncokra rohantak és ismét megszalasztották a német zsoldosokat. Medici és Francesco del Monte ellentámadásával azonban újra sikerült megfutamítani az Oszmán Birodalom elitgyalogságát. Eközben a tatárok is megkíséreltek felfújt börtömlőkbe kapaszkodva átúsztatni a Dunán, ám ismét csak Pálffyval és hadával találták magukat szembe, így ők is menekülni kényszerültek.³¹

Az ismételt kudarc után a nagyvezír újra az erősség ostromára koncentrált. Mivel a támadók

²³ Domokos 1986. 106.

²⁴ Domokos 1986. 108.

²⁵ Lengyel 1959. 171.; Tóth 2000. 155.

²⁶ ÖStA KA AFA 1594-9-27

²⁷ Lengyel 1959. 173.; Ortelius 2002. 65v

²⁸ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 25v. No. 32.

²⁹ Ortelius 2002. 65v

³⁰ ÖNB Fuggerzeitung Codex (Cod.) 8967. fol.: 462r

³¹ Kozics 1991. 500–501.; Lengyel 1959. 173.; Ortelius 2002. 67r-v

egyre bővítették sáncaikat és egyre közelebb jutottak a falakhoz, így a további munkálatok megakadályozására augusztus 19-én az erősségből kitortek a védők. A német és magyar had a Magyar-bástyát megkerülve a Fehérvári-kapu előtt emelt sáncot foglalta el, majd nagy zsákmánnyal tért vissza Győrbe.³² Másnap egy jórészt gyalogságból álló csapat ismét kitorrt az erősségből az előző napon lerohant sánkra, és az ott talált lövegeket, sánceszközöket és élelmi-szert magával vitte.³³

A következő napokban az ostromlók egyre hevesebben törték Győr falait. Szinán nagyvezír pedig Budáról és Esztergomból sajkákat, dereglyéket és deszkákat hozatott, hogy hidat építtessen a Dunán.³⁴ Egy újabb átkelési kísérlet megakadályozására augusztus 28-án a keresztény fél támadt rá az oszmán főserég táborára. Ez azonban végül kudarcba fulladt, így nem sikerült megakadályozni Szinán csapatainak az erősséggel szembeni térnyerését sem.³⁵

A nagyvezír szeptember 8-án újabb sikert könyvelhetett el. Igaz, a Duna áradása miatt a híd, illetve hidak nem épülhettek meg, ám a hajókon átkelt gyalogságának és lovasságának, valamint a folyamon ismét átúsztatott tatároknak heves kézitusa után sikerült megvetniük a lábukat a Szigetközben. Mátyás főherceg úgy döntött, hogy a Duna és a Rábca közötti szigetre vonul, és onnan segíti tovább Hardegget és hadát. Az áradásban elszabadult vízimalom azonban tönkretette ezt a hidat, így szeptember 9-én reggel a keresztény csapatok javaik nagy részét hátrahagyva pánikszzerűen vonultak el Óvár irányába.³⁶

Ezzel a dicstelen meneküléssel vette kezdetét az erősség ostromának második szakasza, amelyet egészen Győr feladásáig számíthatunk. Az oszmán had immáron teljesen körülvárta a védőket, akik így sehonnán sem remélhettek segítséget. Szinán szeptember 21-én megadásra szólította fel Hardegget, aki ekkor még ezt elutasította.³⁷ Az ostromlók a folyamatos ágyútűzzel és aknákkal sikeresen rombolták le a Közép- és Magyar-bástyát, majd a szinte földdel egyenlővé tett védművek ellen szeptember 22-e és 26-a között folyamatosan rohamokat intéztek.³⁸ Végül szeptember 27-én a Hardegg által összehívott haditanács úgy döntött, hogy a kilátástalan helyzetbe került erősséget szabad elvonulás fejében átadják az ostromlóknak. A megállapodás szerint szeptember 29-én vonultak ki a védők Győrből.³⁹ A Bécs védelme szempontjából stratégiai fontosságú erősség elvesztéséért Hardegg az életével fizetett. 1595 januárjában ellene és főtitisztjei ellen vizsgálat indult, mely végül őt és itáliai hadmérnökét, Niccolo Perlinit bűnösnek találta. Mindkettőjüket kivégezték 1595. június 16-án a bécsi *am Hof* téren.⁴⁰

ITÁLIAIAK GYŐR OSTROMÁNÁL

³² Lengyel 1959. 174.; Ortelius 2002. 67v

³³ Lengyel 1959. 174.

³⁴ Ibrahim Pecsevi 1916. 15.; *Kjátib Cselebi* 1916. 225.

³⁵ Lengyel 1959. 176–177.; Ortelius 2002. 68r–69r

³⁶ Lengyel 1959. 181–182.; Ortelius 2002. 69r

³⁷ ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 126. Fol.: 40r–44r; ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 126. Fol.: 51r–53r

³⁸ ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 126. Fol.: 51r–53r; Hatvani 1859. 63.; Lengyel 1959. 187–189.

³⁹ *Illésházy* 1863. 12.; *Kozics* 1891. 504–505.; *Mohl* 1913. 29–30.; Lengyel 1959. 196–201.

⁴⁰ *Mohl* 1913. 31–37.; *Hausmann* 1983. 195–201.

Mindenekelőtt fel kell tennünk a kérdést: miért érkeztek itáliai (fő)nemesek és zsoldosaik a Magyar Királyságba? Jan Paul Niederkorn 1993-ban megjelent, a tizenöt éves vagy hosszú török háborút európai kontextusba helyező művében két, egymással is összefüggő magyarázatot adott erre. Egyrészt a 16. században Itáliában újra feléledtek a lovagi eszmények,⁴¹ így az iszlám világ megtestesítője, azaz az Oszmán Birodalom elleni harc vágya is.⁴² Másrészt a dicsőségszerzés lehetséges módjának tekintették az itáliai nemesek, hogy valamely nagyobb és jelentősebb hatalommal bíró uralkodó vagy dinasztia szolgálatába szegődjenek és ott karriert építsenek.⁴³

Fabbarini művében azt olvashatjuk, hogy a magyarországi hadszíntérre érkezett talján hadfik közül hárman is megjárták a francia és a németalföldi vallásháborúk hadszíntereit: Francesco Bourbon, Monte Santa Maria örgrófa (a szövegben később del Monteként említette), Flaminio Francolini da Jesi és Scipione Acendo. A szerző az örgróffal kapcsolatban megemlíti, hogy pusztán a dicsőség vágya miatt vett részt ezekben a harcokban, és saját költségén tíz, míg Acendo hét lovaszt állított ki. Az örgróf felfogadottjai között találjuk Fabbarinit is, aki magáról úgy nyilatkozott, hogy a háborúskodásban és különösen az erődítésben és a megerősített helyek védelmében igen járatos úriember. Arra azonban már nem derül fény a leírtakból, hol tett szert ezen tapasztalataira. Rajtuk kívül augusztus végén érkezett meg a keresztények táborába Virginio Orsini, Bracciano hercege is, aki – Fabbarini leírása szerint – közel száz újabb nemeset és azok kíséretét hozta magával Itáliából.

A Mátyás főherceg vezette keresztény csapatok számára a legnagyobb segítséget a Giovanni de' Medici által vezetett had jelentette, amely 1594. augusztus 4-én érkezett a táborba.⁴⁴ I. Ferdinánd toszkán nagyherceg mintegy 2000 főnyi gyalogos zsoldost fogadott fel és küldött féltestvére vezetése alatt a magyarországi hadszíntérre. Mátyás főherceg az előkelő uralkodócsalád tagjára, ahogyan ez Fabbarini beszámolójából is kiderül, a tüzérség irányítását bízta,⁴⁵ leváltva ezzel a tisztségről az alsó-ausztriai nemesség egyik prominens képviselőjét, Leo Gallt.⁴⁶

⁴¹ Jó példa erre Torquato Tasso *A megszábadított Jeruzsálem* című műve, amely a barokk ízlésnek megfelelően eszményítette az első keresztes háborút.

⁴² Az erősen korlátozott politikai tér az itáliai kisállamok uralkodóiban nem csillapította a dicsőség és hírnév utáni vágyat. Sorra születtek azok a kalandos, vagy inkább kalandor tervek, amelyek egy-egy balkáni vagy közel-keleti terület, ország megszerzésére irányultak. Példaként említhető I. Vincenzo Gonzaga mantovai herceg, aki az Oszmán Birodalom elleni hadakozást élete egyik fontos céljának tekintette, sőt 1608-ban ezért egy lovagrendet (*Redentore-Ordens*) is alapított. A vallási buzgalom mellett azonban a személyes motivációt is felfedezhetjük tette háttérében. Nagyapja, II. Frederico a Margarete montferrati örgrófnővel kötött házasságával ugyanis nemcsak az örgrófságot szerezte meg a mantovai hercegeknek, hanem a „Palaiologosz örökséget”, azaz a család trónigényét a bizánci trónra. A Balkánról érkezett menekültek egyenesen azt állították, hogy I. Vincenzónak elég lenne partra szállni 10 000 katonával a Dalmát tengerparton, és Montenegró, valamint Albánia keresztény népe azonnal felkelne és támogatná hadjáratát. A herceg 1610 őszén a szándék felderítésére egy küldöttséget menesztett, amely azonban eredmény nélkül tért haza.

⁴³ Niederkorn 1993. 425–428.

⁴⁴ Ennek jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy az azévi Fuggerzeitungban is szerepel az eseményről egy hosszabb híradás. Ráadásul a keresztény táborban 1594. augusztus 5-én keltezett jelentésből kiderül, mikor érkezett meg Medici a hadával a szigetközi táborba. Fabbarini az időpontról nem tett említést. ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 469r

⁴⁵ Niederkorn 1993. 397–399.

⁴⁶ Tóth 2000. 148.

Azonban nem Giovanni de' Medici gyalogosai érkeztek egyedül Toszkánából a magyarországi hadszíntérre. Fabbarini beszámolójából kiderül, hogy augusztus 15-én megjelent a keresztények táborában Antonio de' Medici száz vérteseivel és Virginio de Lamentana gróf száz lovas lövészeivel.

A szerző a győri ostrom eseményeit úgy vetette papírra, hogy az itáliai nemesek és zsoldosok tevékenységét kidomborítsa. Megörökítette Giovanni de' Medici és del Monte összes hőstettét, bátor helytállását, vezéri képességeit. Fabbarini művét olvasva szinte az az ember érzése, hogy e két személy hősiességén és fellépésén múlt az, hogy egyáltalán szeptember 9-ig a keresztény had kitartott a Szigetközben. Ha a szerző némiképpen túloz is a szerepüket illetően, az más egykorú források alapján vitathatatlan, hogy mindkét vezér a harcok sűrűjében forgolódott és több alkalommal is kockára tette az életét.

A szerző azonban nem felejt el megjegyezni más itáliai hadfik jeles tetteit sem. Az augusztus 7-i összecsapással⁴⁷ kapcsolatban megemlíti, hogy a janicsárokkal folytatott harc során esett el a kiváló zsoldos, Flaminio Francolini da Jesi, Giacomo de' Medici és egy bizonyos Rocarolo lovag is. Fabbarini a szeptember 9-én lezajlott ütközettel kapcsolatban a hősiesség egyik szép példáját örökítette meg. Eszerint a Dunán átkelt oszmán had sáncai ellen parancsolták egyebek mellett a már említett Antonio de' Medici vérteseit is, akik emberfeletti erővel harcoltak.⁴⁸ Parancsnokuk lovát azonban a fara és a nyeregkápa között egy ágyúlövés érte, így a földre esett, ráadásul a hátára úgy, hogy két óráig fel sem bírt kelni. Életét végül egy bizonyos Fabio Gallo da Osmo mentette meg, aki felajánlotta neki saját hátasát. Virginio Orsini pedig zsoldosaival lehetővé tette, hogy az ellenség gyűrűjéből kiszabaduljon. Maga Bracciano hercege is két lövéstől megsebesült a harc során. Az első golyó a gyeplőt tartó kezét, a második pedig az oldalát találta el. Ez utóbbi miatt sokáig halottnak is hitték, ám végül mindkét vezér szerencsésen felgyógyult.

A harc ezen szakaszában Giovanni de' Medici és del Monte a megérkezett gyalogsággal újra rohamra indult és az ellenség sáncára rontott. Ebben a küzdelemben egy bizonyos Otto dal Monte, az egyik kompánia kapitánya és emberei tüntették ki magukat. Elfoglalták az árkok nagy részét, ám mivel nem kaptak támogatást és az oszmán had is túlerőben volt, így kénytelen-kelletlen visszavonultak.

Fabbarini, aki szeptember 9-ét követően is az erősségben maradt, fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy Hardegg két alkalommal is elküldte a főherceghez Ottavio Anerleo kapitányt segítségnyújtást és felmentést kérni.

A szerző, bár szerényen nem állítja a középpontba saját ténykedését, mégis több alkalommal is említést tesz ezekről. Leírása szerint a hadmérnöki tudást igénylő munkálatokban való jártassága miatt Hardegg elérte, hogy Győrben maradjon és a védelem megerősítésével kapcsolatos tanácskozásokban részt vehessen. Ott találjuk tizenegy másik itáliai lovaggal együtt az augusztus 15-i összecsapásban, majd őt bízták meg azzal szeptember 9-én, hogy a megmaradt

⁴⁷ Az 1594. évi Fuggerzeitungban fennmaradt egy a győri táborból augusztus 9-én keltezett jelentés, amely szerint erre az összecsapásra az azt megelőző szombat, azaz augusztus 6-án került sor. ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 469r

⁴⁸ A vértések az augusztus 28-i küzdelemben nem vettek részt. Állítólag nem kaptak rá parancsot, így kimaradtak a harcokból.

felszerelést és a sebesülteket vigye az erősségbe. Állítása szerint elkísérte Hardegget, mikor az a budai beglerbégnak átadta a város kulcsait és a kivonulást követően őt is kirabolták, elvéve fegyvereit és értékeit.

Fabbarini az itáliaiakkal együtt harcoló más nációkról is szót ejtett művében. Pálffy Miklós és a magyarok vitézségét nagyra becsülte, és ennek majd minden alkalommal hangot is adott. Állítása szerint a kor egyik legtapasztaltabbnak és legharcedzettebbnek számító zsoldosai is jelen voltak a győri ostromnál; megemlítette ugyanis, hogy Mátyás főherceg július végén egy vallon regimentet is várt a táborba. Az azonban nem derül ki sem a szövegből, sem az egykorú forrásokból, mely alakulatra gondolt a szerző. Az bizonyos, hogy vallonok, illetve a németalföldi háborút megjárt, de más nemzethez tartozó zsoldosok (gondoljunk csak a három felsorolt talján hadfira) szolgálhattak az azévben felfogadott regimentekben. Ezt támasztja alá Fabbarini művének az augusztus 28-i összecsapást bemutató része. Eszerint a fél napig tartó harcban részt vett ezer, a németalföldi háborúban szolgált gyalogos. A küzdelemről azt állította, hogy még soha azelőtt nem tapasztalt hasonló öldöklést. A szerző azt sem rejtette véka alá, hogy a keresztény had szeptember 9-i elmenekülését követően az erősségben maradt német és itáliai zsoldosok között igen nagy lett a széthúzás. Leírása szerint ennek oka egyrészt a természetükből adódó, másrészt felekezeti ellentétre volt visszavezethető. Gyakran összekülönböztek azon is, mely falszakasz kinek a fennhatósága, felelőssége alá tartozik.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ FOGALMAK MAGYARÁZATA

A középkori, illetve kora újkori magyar történelemmel foglalkozó kutatók számára komoly problémát jelent a különböző tisztségnevek magyarra fordítása. Ugyanis, amennyiben létezik is mai megfelelője az adott szónak vagy kifejezésnek, jelentéstartalma jelentősen megváltozott, átalakult az évszázadok során. Példaként említhetem meg az *Obrist* vagy *Oberst* szót, amelyet ma ezredesként fordítanánk, ám a 16. században egészen más jelentéstartalommal bírt. Maga a kifejezés eredeti jelentése is arra utal, hogy a legfelsőbb, a legmagasabb beosztású személy, hiszen a német *ober*, azaz *felső* jelentésű melléknév felsőfoka. Nem lepődhetünk meg azon, hogy ennek megfelelően az *Obrist* német szó igen átfogó jelentéstartalommal, a tisztség viselője pedig sokkal szerteágazóbb jog- és feladatkörrel bírt a korszakban, mint a mai ezredesek. Fabbarini írásában használja a *colonello* kifejezést, amelyet az *Obrist*hoz hasonlóan szintén csábító volna ezredesre fordítani, ám ezt – hasonlóan az eddigiekhez – nem tartom járható megoldásnak. Sajnos a tisztség viselőjének feladatairól és kötelességeiről egyelőre bántóan kevés forrással rendelkezünk. Eddigi ismereteink alapján azt feltételezhetjük, hogy a szó eredete valószínűleg az olasz *colonna*, azaz oszlop szóra vezethető vissza, amely katonai értelemben egy oszlophoz hasonló hadrendet jelentett és már a 15. században ismert volt.⁴⁹ Emellett tudjuk, hogy az *Obrist*hoz hasonlóan a *colonello* is több kompániányi katonaság felett parancsnokolt és az egyiknek személyesen volt a kapitánya.⁵⁰ Fabbarini írásából kiderül, hogy a két tisztséget egymás szinonimáinak tekintette, egyenlőségjelet tett köztük és ezt alkalmazza Perlini, Greiß (a szövegben Gratio), valamint egy közelebről meg nem nevezett német tisztségviselő esetében

⁴⁹ Russo 2018. 170.

⁵⁰ *Dizionario della lingua Italiana* 1820. 440.

is.

Érdeemes a fogalmak magyarázata körüli vizsgálódásunkat tovább folytatni Perlini személyével. A szerző megemlítette, hogy Hardegg velük, mármint a hadmérnöki munkában járatosakkal és Perlini *colonellóval* – aki *sergente maggiore* volt – tárgyalta meg az ostromot közvetlenül megelőzően a szükséges védelmi munkálatokat. Ez utóbbi olasz kifejezés magyarázatra szorul. A tizenöt éves háború során VIII. Kelemen pápa (1592–1605) által küldött segélyhadakat – a spanyol hadakhoz hasonlóan – *terciókba* szervezték, amelyek élén egy-egy *maestro di campo generale*⁵¹ állt. Ezek helyetteseit pedig *sergente maggiorénak* nevezték.⁵² A Fabbarini által lejegyzettek tehát arra vonatkoznak, hogy bár Perlini a *colonello*, azaz az *Obrist* tisztséget viselte, ám egyben a védelem irányításában Hardegg alárendeltje, az ő bizonyos jogait és kötelességeit átvevő személy volt. Így a szerző megfogalmazásában a *sergente maggiore* kifejezés általános értelemben jelentett helyetteset. Fabbarini tehát a *terciók* szervezetét adaptálta erre az esetre, és olvasói számára ilyen módon próbálta bemutatni a Hardegg és Perlini közötti alá- és fölérendeltséget.

Fabbarini olasz nyelvű szövegében több alkalommal találkozunk a *capitano*, illetve *capitani* szóval. Ezt a tisztségnevet ismerte és használta a 16. századi magyar nyelv is, igaz, ekkor még felváltva a hadnagy kifejezéssel.⁵³ A szó a latin *caput*ból származik, amely főt jelent, mégpedig valaminek a fejét, főjét, magyarul fejedelmét. Az olasz szöveg magyar fordításában ezért egy esetet leszámítva célravezetőnek, megfelelőnek tekinthetjük a kapitány kifejezés alkalmazását. Egyetlen kivételt képez az a rész, ahol a szerző a Szentmárton elstéről szóló részben említ egy *capitanot*. Azt tudjuk, hogy közvetlenül az ostromot megelőzően az apátságban negyven lovas, ötven haramia és egy pattantyús szolgált. A had és egyben a lovasság parancsnokságát egy *Leutnant* látta el, a haramiákat pedig egy gyalogvajda vezette.⁵⁴ A német hadszervezetben a *Leutnant* tisztség viselője fölötte álló, őt megbízó személyt bizonyos feladataiban és kötelességeiben helyettesítette, jogai egy részét bírta. Ebben az esetben, mivel a bencés apátság védelmét a mezei had átvette, így magát az *Obristot* képviselte az apáttal és birtokának különböző tisztségviselőivel szemben. Az sem elképzelhetetlen azonban, hogy valamelyik zászló kapitányának a vicéjeként rendelték Szentmártonba. Ezért úgy vélem, hogy az olasz nyelvű szövegben olvasható *capitano* szót Fabbarini itt nem konkrét tisztségnévként, hanem csupán általános értelemben, mint parancsnok, vezető használta. Ugyanezt figyelhetjük meg, amikor a szerző Szinánpasazáde Mehmed pasáról, Ferenc szász-lauenburgi hercegről vagy Pálffy Miklósról írt. Esetükben is a kapitány szót általános értelemben, egy meghatározott had vezetőjeként alkalmazta.

Fabbarini Hardegget említve a *governatore* szót használja, megjelölve ezzel feladatait, jogait és kötelezettségeit. Ma természetesen a szót kormányzónak fordítanánk, amely nem is áll messze a valóságtól, tényleges jelentésétől. Ám a korabeli magyar nyelv ismert egy jobb és a jelentéstartalmat plasztikusabban visszaadó kifejezést: a királyképét. E tisztség viselője az uralkodó meghatározott feladatait és jogait átvette mind katonai, mind pedig más igaz-

⁵¹ E tisztségre a későbbiekben még visszatérek.

⁵² *Banfi* 1939. 17.

⁵³ *Szatlóczki* 2016. 6–7.

⁵⁴ ÖStA KA AFA 1593-12-6

gatási területen.⁵⁵ Alkalmazására a korabeli magyar nyelvben Wathay Ferenc önéletírásában találunk példát, aki kétszer is említi ezt a kifejezést. Elsőként éppen az 1594. évi események bemutatásánál jegyezte meg, hogy Hardegg, mint a királképe a városból kirendelte a katonaságot, azaz a lovasokat a Duna átkelőinek védelmére. A második alkalommal pedig az 1602 és 1606 között⁵⁶ a győri *Obrist*ként szolgáló Ruprecht von Eggenberggel kapcsolatban használta a fogalmat, *győri királképének* nevezve.⁵⁷ Mindezek alapján úgy vélem, mivel a kortársak ezt a szót is – mely mellett a kapitány és a főkapitány szavak is előfordultak – használták a Győrbe rendelt hadak parancsnokának megnevezésére, így a Fabbarini által leírt *governatore* fordítására alkalmasabb volna a *királképe* kifejezés.

Fabbarini három alkalommal is használja a *maestro di campo*, illetve a *maestro di campo generale* szavakat a győri események leírásánál. Mint már említettem, e tisztség viselői egy-egy, a spanyol király szolgálatába szegődött spanyol és itáliai zsoldosokból álló *terciók* felett parancsnokoltak. A szerző ennek megfelelően a Győrbe rendelt itáliai gyalogosok vezetőjét, Ferrante Rossit természetesen *maestro di camponak* nevezte. Emellett egyszer *maestro di campo generalé*ként, egyszer pedig *maestro di campó*ként említi meg Karl burgai örgróft. A Tiroli kormányzó Habsburg Ferdinánd főherceg morganatikus házasságából származó hadfi feladata kiterjedt a had teljes körű irányítására. A tisztség betöltője szabta meg a hadművelet egészét az ellátástól, a hadbírószágon át egészen a hadrend kialakításáig. Így rátermettségétől függött egy-egy hadjárat sikere.⁵⁸ A német nyelvű forrásokban ezt a tisztséget *Obrist-Feldmarschall*nak nevezték, míg olaszul *maestro di campo generalé*nak. Fabbarini írásában tehát összekeveredik a két tisztség.

A szerző egy tisztségelnevezést nem fordított le, hanem az eredeti német alakjában írta le. Ez érthető, hiszen a fogalmat a mai magyar nyelvre sem lehet átültetni, bár kísérlet történt rá. Érdemesebb inkább jelentését körülírni, még ha ez bonyolultabbnak is tűnik. A *Feldobrist* vagy *General Feldobrist*, azaz a Habsburg Birodalom legfőbb hadura maga II. Rudolf német-római császár és magyar király volt. Ám mivel a rendek és a pápa unszolására és sürgetésére sem kívánt személyesen hadba szállni, így maga helyett az uralkodó család egyik tagját nevezte ki, akinek hatásköre a hadügy egész területének irányítására kiterjedt. Ez a személy 1594-ben Mátyás főherceg volt, akit Fabbarini is megemlített.⁵⁹ Ugyanakkor a felső-magyarországi hadügyet királyképeként irányító személy, 1594-ben, a már említett Teuffenbach, szintén *Feldobrist* vagy *Generalobrist* titulust viselte. Különbség közte és a főherceg között annyi volt, hogy előbbi egy jól és pontosan meghatározott területen, Felső-Magyarországon (*in Oberungarn*) képviselte az uralkodót.⁶⁰

Végezetül szót kell ejtenünk egy, a szövegben több alkalommal előforduló kifejezésről, a svadronról. A szó a latin *quadra* szóból származott, amely az olasz nyelv (*squadron*) közvetítésével jutott el az európai nyelvekbe. Jelentése négyzet vagy nagy négyzet és egy lovassági

⁵⁵ Pálffy 1996. 198.

⁵⁶ Pálffy 1997. 277.

⁵⁷ Wathay 1976. 152.

⁵⁸ Bagi 2011. 65–73.

⁵⁹ Bagi 2011. 60–61.

⁶⁰ Pálffy 1997. 272.

harcászati formációra utalt. A kifejezést mind a lovasok, mind a haditengerészet, mind a légi erő szervezeti egységeként ismerjük és használjuk manapság is. Nem összekeverendő a 16–17. századi jelentése a 18–19. századival, amikor két lovasszázad alkotott egy svadront vagy osztályt.

SZULTÁNI BÉKE – KÁNI KÖZVETÍTÉSI AJÁNLAT

Eddigi tudomásunk szerint a hadakozó felek között az 1595. év leelején kezdődtek meg a tárgyalások egy lehetséges békekötésről. Az Udvari Haditanács protokollumának 1595. február 11-i bejegyzése szerint a Habsburg Birodalom utolsó 16. századi orátorának, Friedrich von Kreckwitznek titkára, Pietro Bonhomo egy január 26-án írt levelében arról tájékoztatta a haditanácsosokat, hogy néhány fogolytársával együtt Budára érkezett.⁶¹ A Belgrádból történt ideszállításukat természetesen nem tekinthetjük a véletlen művének. Szinán nagyvezír ugyanis a budai beglerbéggé tett fián, Szinánpasazade Mehmeden⁶² keresztül békeajánlatot tett a Habsburg udvarnak. II. Rudolf már 1595. február 18-án arról tájékoztatta a spanyol Németalföldet kormányzó öccsét, Ernő főherceget, hogy ezt Bonhomon közvetítésével a már több diplomáciai küldetésben is járt Hans Bernhard Perlinger vitte el Prágába. Az uralkodó azonban kategorikusan elutasította a nagyvezír ajánlatát, mivel az a Magyar Királyságról való teljes lemondást és az elmaradt három évi adó Portára küldését követelte.⁶³

Fabbarini leírásából azonban az derül ki, hogy már 1594-ben felmerült a békekötés lehetősége. A Pálffy lovasai által augusztus 15-én elfogott csasz vallomásában arról számolt be, hogy biztosan tudja, a szultán békét akar, de csak ha II. Rudolf maga, vagy közvetítő által kéri ezt. III. Murád (1574–1595) Szinánnak teljes körű felhatalmazást adott a tárgyalások lefolytatására.

A szerző emellett egy békeközvetítési kísérletről is beszámolt. Eszerint szeptember 2-án a keresztény táborba érkezett egy rabszolga, akit a tatár kán, Gázi Giráj (1588–1608) küldött egy levéllel Pálffyhoz. Ebben az állt, hogy a szultán megbízta a Magyar Királyság és Ausztria felégetésével. A kán azonban a békét kívánta volna, és ezért felajánlotta a magyar mágnásnak, hogy amennyiben ő közvetítené szándékát az uralkodó felé, úgy ő erről tárgyalna a szultánnal és a nagyvezírral is. Fabbarini szerint ezt megtudva a keresztények futárt küldtek II. Rudolfhoz, kérve válaszat, ám az soha nem érkezett meg. A szerző szerint ez fölösleges is lett volna, mert a szigetközi táborban senki sem akarta a békét. Meg kell jegyezni, hogy a krími tatár kán 1597 novemberétől 1598. augusztus végéig több alkalommal is tárgyalt Bátori Zsigmondal, majd a fejedelem lemondását követően Miksa főherceg megbízottjaival egy lehetséges béke feltételeiről.⁶⁴

SZÖVEGKIADÁSI ELVEK

⁶¹ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 194. fol.: 239r No. 23.

⁶² *Gévy* 1841. 17.

⁶³ *Hatvani* 1859. 76–77.; *Ivanics* 1992. 183–199.; *Tóth* 2000. 167–168.

⁶⁴ *Ivanics* 1994. 105–118.

A szöveget a kézirat alapján betűhíven (kivétel az i/j, u/v egységesítéseket), a rövidítéseket feloldva adjuk közre. Az értelmezéshez elengedhetetlenül szükséges módosítások esetén a betűhű alakot és a nehezen értelmezhető tulajdon- és földrajzi nevek feloldását az első előfordulásnál lábjegyzetben adjuk meg. Az utóbbiak további előfordulásai alkalmával a fordítás segítségével azonosíthatók. A *scriptio continuat*, a központozást és aposztrofokat, az ékezeteket és a mássalhangzók hosszúságát a modern használat szerint jelöljük. A dőlt betűvel szedett szavak pontos értelmét nem sikerült meghatározni, a fordítás során a szövegkörnyezet alapján értelmeztük ezeket. A magyarázó lábjegyzeteket csak a szövegkiadáshoz fűzzük, a fordítással való megfeleltetését a bekezdések számozása hivatott segíteni. Szögletes zárójelben az olasz szövegben kifejezetten nem olvasható értelmező kiegészítések találhatóak.

FÜGGELÉK

385r Guerra di Croatia et Ungharia dell'anno 1592 all'anno 1595 scritta da Ruggero Fabbarino gentilhomo bresciano, il quale si ritrovò in tutte l'imprese et fationi così di dentro, come fuori presente

[...] **388v** 1594

[1] Passò il Tartifimpoich ad assediar Attuan⁶⁵ con circa dodicimila combattenti, ma il bassa di Buda, quello di Temisvar, il bellierbei della Grecia con molta gente disposti di soccorrere gli assediati si incamminarono a quella volta con **389r** alquanti pezzi d'artegliaria ma essendosegli oposto il generale austriaco che quell'anno era Mattias, arciduca d'Austria facilmente si venne a battaglia dove per il sito l'artegliaria turca non offendeva li nostri, sebbene la nostra li trattava malamente. La onde impatroniti si voltarono in fuga et per due leghe⁶⁶ cacciativi lasciorno meglio di dodicimila di loro morti et pregiioni quattromila. S'aquistò hora alquanti pezzi d'artegliaria et altre spoglie d'ineestimabile valore con pochissimo danno di ottomila fanti et quindicimila cavalli solamente che erano, onde fu ascritto per miracolo divino.

[2] Hor con questi riduttosi ad assediar Strigonia,⁶⁷ città principale et delle forti del regno, in tal modo la strinserò che si cominciava ad haver speranza di pigliarla, ma gli assediati non temendo di questo per esser in buon numero et forniti benissimo de monitioni et vettovaglie uscirono anco sul mezzogiorno così d'improvviso, con poco lor danno ne occisero alquanti de' nostri et ne posero in fuga circa ottocento. *Manattieri* inchiodando anco cinque pezzi della nostra artegliaria. Per la qual causa, perché nacque un'infermità poi nell'esercito che poi lo tracciava molto, et infine intendendosi la mossa contra di loro de Sinam **389v** bassa dal gran turco⁶⁸ fatto generale a quella impresa con essercito di duecentomila persone, si rissolse l'arci

⁶⁵ Hatvan.

⁶⁶ Kb. 10 km, lásd az alábbi jegyzetet.

⁶⁷ Esztergom.

⁶⁸ III. Murád szultán.

ducha come fece di ritirarsi alla volta di Comar,⁶⁹ isola cinque leghe⁷⁰ discosto da quel luoco. Dove si fermò per intender gli andamenti del nemico il quale havendo sovvenuta Strigonia di quanto haveva bisogno se ne andò a Tatta,⁷¹ fortezza debole che [fu] guardata solo da duecento soldati. La quale dopo tre giorni la presero al nemico salve le persone. Si rese anco San Martino,⁷² monasterio sopra una collina amena et delitiosa guardato anco esso da solo duecento fanti il cui patrone era capitano.

[3] Di qua poi considerando Sinam bassa quanto fosse importante per quella guerra l'aquistato della fortezza di Giavarino⁷³ nell'inferior Ungaria si condusse il suo esercito a quella volta con tanta gente che assendeva al numero di duecentomila combattenti. Et la fortezza di Giavarino a tempi nostri realmente fortificata con sette belouardi et mezzo per sicurezza da due parte l'una dal Danubio,⁷⁴ fiume che la bagna et l'altra dell'inondatione⁷⁵ di due fiumi l'uno chiamato Rubnezza⁷⁶ che non si può per la profondità sguazzarsi, et l'altro Raba⁷⁷ che a certi tempi si sguazza, i quali ambidui ... sboccando nel Danubio vi **390r** perdono il nome.⁷⁸ Le altre due veramente non sono in sito molto sicuro perciocché essendo in terra vi ha certe collinette che parano quasi ad arte fabbricate per potersi accamparsi il nemico a danno della città. Hora in questa ritrovandosi il conte d'Ardech governatore et preparandosi a quella difesa con quella cura et sollecitudine che si ricercava a tal occasione. Et fatto certo della mossa del turco, dava opera ad ingrosarsi di gente, et procurava con ogni maniera possibile d'haver presso di se qualche persona di conto. Et tra gli altri essendo due giorni prima per passaggio verso il campo come venturiero arrivato l'illustrissimo signor Francesco Barbono de' marchesi del Monte santa Maria, fratello del Giovan Battista et del signor Camilo Anthelmi general delle fanterie l'uno del dominio de' signori venetiani et l'altro del granduca di Toscana, il quale essendo stato venturiere nelle guerre di Francia et Fiandra per desio solo dell'honore, s'havea mosso in quel tempo di passar anco a questa conducendovi dieci cavalli a sue spese havendo insieme con lui Ruggero Fabbarini,⁷⁹ gentilhomo honorato che nelle cose di guerra et spetialmente che appartengono alla fortificatione et difesa di un luoco era molto perito, et da cui fu scritta **390v** questa guerra ritrovandosi così dentro come fuori in tutte le fatione. Onde il governatore con grandissima istanza procurò di far sì che restassero alla difesa del luoco, essi accettando⁸⁰ l'invido prestamente per esporre la vita per la santa fede contra infideli vi restorno così. Dunque con questi il conte d'Ardech trattando et con il colonnello Perlino quale faceva l'ufficio di sargente maggior esercitava anco il carico d'ingegnere di fare una strada coperta nella contrascarpa, finire gli revellini, far tagliar tutti li arbori de' giardini, abbrugiare

⁶⁹ Komárom.

⁷⁰ Az Esztergom–Komárom távolságból számítva Fabbarininél 1 lega 10 kilométernek felel meg.

⁷¹ Tata.

⁷² Szentmárton, ma: Pannonhalma.

⁷³ Győr.

⁷⁴ Duna.

⁷⁵ Jav.: inindatione.

⁷⁶ Rábca.

⁷⁷ Rába.

⁷⁸ Fabbarini valószínűleg felcserélte a két folyó nevét.

⁷⁹ Jav.: Tabieno.

⁸⁰ Jav. *Marani* 1967 alapján: assettando.

il borgo de' fuori⁸¹ che era mezzo miglio in longhezza, perché se veniano a levar l'inimico di molta comodità che vi haverebbe potuto havere et massime per il borgo. Si aspettava le genti di Toscana guidate dal signore don Giovanne de' Medici, fratello del granduca et due reggimenti de' valloni che dicevano esserli già partiti di Vienna stando all' hora di gente per combattere millequattrocento soldati tra tedeschi et ungari.

[4] Hor così passando le cose a ventinove di luglio venne nova che il turco col campo giongeva, onde quelli di dentro animosi montati a cavallo uscirono incontro, et mandando li corazzieri⁸² a scoprire non videro più di centocinquanta cavalli turchi venuti a pigliar lingua, onde ritornati a Giavarino. **391r** Hebbero quella sera soccorso di duemile fanti tedeschi et di trecento cavalli che diede gran conforto a ciascuno.

[5] Era l'ultimo giorno di luglio giorno di domenica quando gionse la mattina a buon hora a vista della città quell'insuperabile⁸³ esercito dei nemici, qual dal Palfi valorosissimo capitano et cattolico assalito alla coda patì molto perché vi fu rotta la retroguardia et ammazzati duecento turchi et presi cento et quarantasei cammelli et quaranta de' muli carichi di vettovaglia. Et essendo oltra ciò duecento ungheri dalla città assalirono millequattrocento turchi che dispersi andavano saccheggiando la campagna, ne ammazzorno da cento con aquistar due insegne de cavellaria, et di più avvenne che levandosi da seimila turchi alla volta di Giavarino furono questi da duemila de' nostri fanti et mille cavalli animosamente incontrati, onde ne successe poca scaramuccia perché fu mal ordinata benché brava. Furono morti dei nostri quattordici et dei turchi trenta, et sebbene il signor Francesco del Monte si sforzasse più volte ridurli in loro termine tra per non intendere la lingua italiana e fra perché sono ostinatissimi non volsero prestar mai l'orecchie. Fu causa della loro salute per esser li turchi peggio ordinati. Si ritirarono adunque i cristiani richiudendosi **391v** nelle contrascarpe et nei revellini, et i turchi tutti accamparonsi quattro miglia discosto dalle mura in un momento piantando⁸⁴ in forma di arco padiglioni di gran numero che occuporno in longhezza due et dove meno di un miglio italiano⁸⁵ sopra il Danubio per passar nell'isola di Giavarino,⁸⁶ è solamente destinta quanto è largo il Danubio et circonda circa quaranta miglia, dove era alloggiato l'esercito imperiale già con l'arciduca Mattias venuto in campagna con molti signori d'importanza et tra questi il duca di Sassonia, quello di Bransvich et il conte di Sdrino, il Palfi sopradetto, il Ugonotto et Nadaschi, famosissimo cavallieri. Questi opponendosi al nemico li facevano ogni sforzo di passare il fiume con tutto ciò il turco fermò con una parte dei suoi pedoni sulla via et con alcuni pezzi de artiglieria si diedero a bersagliare all'incontro verso quelli che erano dall'altro canto del fiume.

[6] Sopra il quale i cristiani fecero un ponte per passare da Giavarino nell'isola così che con comodo passavano dentro et uscivano per comodità de' cavalli et de' fanti. Fu spettacolo orrendo veder da una parte i cristiani abbrugiare il borgho con alcune casette nell'isola, dall'altro i nemici con quelli spaventati **392r** cridi et rumori che assordivano l'aria abbrugiando le ville

⁸¹ A mai Újváros területét.

⁸² Jav.: coreddori.

⁸³ Jav. *Marani* 1967 alapján: enziiberabile.

⁸⁴ Jav.: piatando.

⁸⁵ Jav.: in longhezza due et dove meno di un miglio et in longhezza due et dove meno di un miglio italiano.

⁸⁶ Szigetköz.

d'intorno. Si rappresentava a risguardare un cosefatto romore che pareva dovesse il mondo fenire.

[7] Tra tanta giente gionse il signor don Giovanni de' Medici con duemila soldati, gente elettissima et fu incontrato dal signor Francesco del Monte dal quale hebbe piena informazione delle cose seguite. L'arciduca Matthias mandò al Palfi ad incontrarlo, con altri principi di Alemagna, et con quattro cavalli di prezzo per potervi montare et lui uscito per dieci passi fuori del padiglione lo raccolse con ogni segno d'amorevolezza. Trattarono per un quarto d' hora insieme secretamente et poi il signor don Giovanni montato a cavallo accompagnato dal Monte entrò a veder la fortezza. Fu questo principe visto con tutta la gente italiana da tutta la città et dal campo ancora con molto contento. Fu creato generale dell'arteglieria, onde vista egli una isoletta⁸⁷ che vi fa la Rapas⁸⁸ et il Danubio ordinò che vi si facesse un bon forte con la guardia di trecento fanti. Et indi dandose a provvedere a bisogni della città senza punto di riposo di notte et di giorno, indifessamente⁸⁹ et con negligenza⁹⁰ mirabile procurò la difesa di quella, la qual era travagliata allora da sédici pezzi d'artiglieria da' nemici et tre *manni* di gabbioni trecento passa lontani dalla contrascarpa.

[8] Sendo **392v** però vicino a sessanta passa et mezzo con le trincere basse piene di moschetaria che giammai non restava di bresagliare la muraglia, tuttoché il maggior danno che facesse fusse veramente alle cose di dentro. Ma per esser coperte di tavolazzi si erano fatte scoprire affinché non vi si appicciasse il fuoco. Ancorché essendo il nemico alzato con le sue gabbionate vi causava gran danni che non si era in alcun luoco sicuri ma però pochi pativano per questo, onde dall'arteglieria nostra ne morivano al meglio di duecento turchi il giorno come da pregiioni che si facevano ben spesso era da loro riferito. Non cessava trattanto Sinam anco di far battere la parte dell'isola tre miglia discosta dalla città, fattevi far trinciere et gabbionate, ma con una trinciera sendosi i nostri dell'altra riva ben fortificati difendevano valorosamente ogni cosa.

[9] Ma al cinque di agosto ritrovandosi alla guardia di detta trincera alcuni tedeschi, ebbero queste cose poco caro e l'honore, che spaventati da una salva d'arteglieria nemica pigliorno la fuga et abbandonorno il luoco. Il che veduto da turchi con prestezza montati in tre loro barchette et con quelle passate di là dal fiume presero due cannoni degli imperiali, i quali gettati nel fiume ritornarono addietro senza far altro danno. La qual cosa diede molto che pensare a' cristiani, benché considerando **393r** che la perdita di quell'isola poteva causar parimente la perdita di quella fortezza. Havevano quelli di dentro posti alcuni gabbioni molti fuori dietro ai loro parapetti acciocché, se cadesse, ben tre o quattro passa in grossezza di questi ne restassero, con tutto ciò coperti i loro pezzi d'artiglieria. Et assicurati con i gabbioni, i quali sendo si andavano consumando, così rinfacendosi di continuo che, se di fuori si alzaria l'inimico, essi anco si alzavano di dentro per haver gran copia di terreno et di letame. Per fare questi effetti che a gara l'un dall'altro correva a portar la materia senza bisogno di sprone et di esorto alcuno.

[10] Hora il settimo giorno del mese et l'ottavo dell'assedio venuto quando occorse la mat-

⁸⁷ Győrsziget.

⁸⁸ Rábca.

⁸⁹ Jav.: indifensamente.

⁹⁰ Jav.: negligenza, *Marani* 1967: diligenza.

tina per tempo che per caso essendo il signor Giovanni de' Medici uscito fuori per vedere quel forte che si faceva nell'isoletta, di che sopra fu detto, che sopraggiunto da una pioggia grossa si ridusse al coperto dentro una casa in compagnia de signor Monte et colonnello Perlino et con altri molti cavallieri valorosi, et così per la causa medesima essendo anco la maggior parte soldati de' revellini et dalle strade coperte retirati a salvarsi, mossero da cinquanta cavalli di turchi correndo fin sull'orto della contrascarpa ne fu fatto loro danno perciocché l'acqua che ancora in gran copia sendeva dal cielo vietò⁹¹ che li archibugi si potessero sparare onde detta volta ne **393v** tornarono di subito. Con un squadron de' giannizzeri in numero di seimila spalleggiati da dodici in quindicimila cavalli vennero a dar l'assalto al revellino dove essendo pochi rimasti alla guardia quella parte che volse far fronte et difendere l'entrata. Tra quali il capitano Flaminio Franciolini da Hesi,⁹² soldato di valore, qual altre volte era stato in Francia et Fiandra alle guerre, il cavaliere Rocarolo, Giacobbo de' Medici⁹³ et altri in numero di trentaquattro vi restorno morti et gli altri si salvarno in gettarsi nel fosso onde i turchi presero il revellino. Pensavano con poca fatica aquistar il resto ma essendo di ciò gionta la nuova al signor don Giovanni et al Monte prestamente correndo et animando ciascuno, essendo de già cessata la pioggia, cominciorno a far tirar artiglieria et archibugi onde i turchi pentiti di esser così transcorsi non vedendo maniera di fermarsi l'addietro a gambe abbandonando il luoco con lasciarvi più di trecento di loro ammazzati.

[11] Gionse in questo nel campo de' turchi il principe de' tartari con ottomila persone che sebbene era partito con maggior numero dal regno, gli erano però occisi così combattendo spesso col Tacinfipoch et con altri onde ne rimasero molta quantità de morti. Erano questi bella gente et robusta et tutti a cavallo con archi et qualche samitera, ma di natura crudeli. **394r** Vantandosi di volere con cavalli sopra le mura della fortezza volare et in vero hanno agilissimi et sono costanti passare il Danubio. Hora trattanto il turco haveva con le cannonate maltrattati i parapetti delle mura in modo che con risigo grande camminavano quelli di dentro a potersi fermare per difesa. Et andava avanzando con le trinciere talmente che non era hoggi mai più lontano della contrascarpa che venti passi. Et i revellini fatti dagli imperiali per prima difesa alle volte restavano senza guardia per la poca cura⁹⁴ de' capi tedeschi. Trattanto occorse notabil valore da alcuni unghari al numero de ventidue quali usciti a mezzanotte defesi dall'arteglieria delle mura con tal sforzo assalirono i turchi che occidendone molti li altri fuggirono sino al campo dell'esercito loro. Et se giudicò che se la sortita fusse stata maggiore cioè con più soldati et di tal valore senza dubbio si haverebbe seguito gran frutto perché questi pochi talmente intimorono li⁹⁵ turchi che tutta quella notte stettero senza far moto alcuno per il gran timore.

[12] Onde Sinam conoscendo che nella presa dell'isola consisteva la presa ancora della città si presentò al quindici d'agosto con tutto l'esercito all'alba sopra la riva del fiume discosto tre miglia da Giavarino stendendosi per lo spatio di sei miglia **394v** et più compiendo per tutto et piano et colline che ci erano dal canto suo. Fatte prima fabbricare sette poste de' gabbioni

⁹¹ Jav.: vento, *Marani* 1967: veduto.

⁹² Flaminio Francolini da Jesi.

⁹³ Giacomo de' Medici.

⁹⁴ Jav.: ura.

⁹⁵ Jav.: li li.

con buoni fornimenti di artiglieria circa trecento passa lontani l'uno dall'altro che cingendo l'isola a guisa di arco con tiri incrociati sbarando dominavano per tutto. Et posti li archibugi et moschettieri vicino al fiume et di ciò in più alto sito conforma di teatro da cavalleria. Et perché i cristiani nel luoco più pericoloso dell'isola havevano le trinciere guardate da' tedeschi con certi pezzi piccioli di bombarda, fece Sinam che duecento giannizzeri moschettieri con una lor barca passarono ad investirli. Di che spaventati i tedeschi fuggirono vili et imbriaichi, lasciorno il luoco in poter de' nemici i quali subito vi fecero forti servendosi per difesa di quelli pezzi d'artiglieria che vi haveano trovati. Et si preparavano anco di passar degli altri quando nel campo christiano sendosi dato allarme posta insieme una compagnia d'italiani. Il signor don Giovanni et il Monte ordinarono che dieci squadroni di cavalleria li seguissero con total impeto, che così animosamente diedero sopra quelli turchi nulla temendo che dall'altra riva tutto l'esercito nemico vi tirasse gran cannonate, che scacciati li nemici ne recuperarono a unica forza le trincere già prese, tuttoché vi toccasse al signor Otto dal Monte capitano di quella fanteria **395r** due archibugieri ma di poca importanza. Et cusì dei giannizzeri che dapprima passorno non vi puote ritornare adietro, salvi più che sédici in diciotto de loro. Fu invero cosa di maraviglia et miracolo che il signor don Giovanni et il Monte stando più sempre nei più pericolosi luochi rimettendo et inanimendo ciascuno, facendo officio di esperti capi hor di valorosi soldati, tuttoché innumerabile gli cadessero morti tra prede dalle spesse cannonate et da' moschetti de' nemici che a guisa di tempesta dalla riva fiocavano. Ne però paterono cosa veruna così adunque recuperati ogni cosa retirandosi i cristiani uno poco discosto de addosso che nemici che continuavano a tirare⁹⁶ ivi a ritrovarli.

[13] L'arciduca Mattias ringratiato molto il signor don Giovanni et il Monte del valor mostrato, ma trattono che così si trattava dall'un capo dell'isola quattro miglia lontano fu maggior pericolo, perciocché un gran numero de' turchi, che doveano passare mentre di quà la baruffa durasse con legar alcuni fassetti di erbe alla groppa de' loro cavalli, procurono passar nell'isola et ne venne fatto a cinquemila de loro. Li quali subito attaccato il fuoco in un villaggio vicino procedevano più avanti, quando la nova venne a questi signori radunati insieme. Onde l'arciduca in un subito comandò al Monte et lo pregò a voler remediare col suo valore et prudenza quanto prima, la onde subito con dodici solo cavalli italiani **395v** et fra questi il Fabbarini⁹⁷ chiamando il Palfi qual sempre havea in pronto la sua squadra di valorosi cavalieri unghari et di raitri, marchiando sempre di caloppo però in ordinanza et gionti dove eran i turchi con tal vigore diedero sopra loro che ripieni di molto timore senza far difesa si diedero a fuggire, altri si gettono nell'acqua salvandosi solamente ducento di loro. Onde tutta quella pianura dell'isola rimase piena di morti et di cavalli de' nemici lasciati. Gli unghari essendo solamente millecinquecento lanze, si portorno invero da Marte et tanto più che haveano per scorta il capitano Palfi di più esperti et valorosi guerrieri che si poteva trovare. I raitri si diedero a predare. Così dunque ricuperato il tutto l'arciduca venne a vedere quello conflitto e vi si conferì per guardarlo con quattromila cavalli di raitri. Fu gran maraviglia che quella mattina non morino de cristiani altro che sei soli soldati, tuttoché fossero sbarate da' nemici oltra passa tremila tiri de artiglieria, eppur si era scoperto con squadroni di duemila insieme. Così

⁹⁶ Jav.: tiravenne.

⁹⁷ Jav.: Faburino.

passorno le cose nel santissimo giorno della madre del Signore, al 15 di agosto.

[14] Non restò Sinam di bresagliare con continui saluti d'artegliaria la città, la quale ci era gionta a malpartito perché le sale, le camere, le stalle, le cucine et le chiese erano più di un quarto ruinate et ciò con balle da sessanta **396r** in settanta et ottanta di peso. Il giorno a dì venti di agosto Sinam vedutosi a mal riuscire la cosa dell'attacco⁹⁸ se rivoltò di nuovo con animo di tentar ogni impeto per far progresso con la batteria et far opera per sboccare nel fosso con le trincere lavorando più del solito con gran quantità di huomeni. La notte seguente prese il rivellino vicino al Danubio non v'essendo alcuno a guardia, pigliò ancora un poggietto rincontro alla porta di terra lontano dalle sue trincere ottocento passi, fortificandola con gabbioni et con due pezzi d'artegliaria da campagna. Il che veduto da' nostri risolsero di subito farli una sortita addosso et così posto insieme seicento unghari coraggiosi da due bande usciti et come è il loro costume tre volte chiamando il nome di Giesù così valorosamente investirono quel forte, dove erano circa cinquecento turchi per guardia, che tagliatone a pezzi ducento li altri si diedero a fuggire. Et cominciando a strassinare l'artegliaria per condurrla nella città, quando sopraggiungendoli una banda grossa di cavalli turcheschi furono sforzati a cedere et ritirarsi, ma con tanta bravura che quattro o sei di loro restorno dalle lancie morti. Onde rifatta testa non volendo fuggire li affrontorno et fattisi avanti in modo tale assalirono la cavalleria che rincularono⁹⁹ i nostri i turchi molti passi. Ma sostentrandò l'altro squadrone de' turchi et li nostri hora **396v** retirandossi, hora assalendo, hora cacciando con tanto stupore, che quattro fanti *si alzi*, si può dire, facessero star a segno uno grosso squadrone de' nemici per due hore continue et furono sforzati abbandonare quel forte che turchi haveano fabbricato lasciando zappe, palli et ciò che per tal bisogno ci era. Restando ancora la campagna piena di morti de loro in numero di quattrocento et de' nostri tra feriti et morti solo venti.

[15] Gionse quel giorno in Giavarino il signor don Antonio de' Medici venutovi come venturiero con il signor Verginio de Lamentana, con cento gentilhomini armati di corazza a prova et cento archibugieri a cavallo, tutta gente elettissima che ci haveria della Toscana condotto. Et nel campo de' cristiani arrivorno pure quelli giorni millecinquecento ungheri et quattromiladuecento raitri et cento lancie con tutto.

[16] Il nemico fosse accampato et impatronito della contrascarpa di due belouardi et attendesi gettarsi a terra et fossire nel fosso per imperlo, non perciò si temeua di nulla. Ma perché pur pareua a Sinam ogni fatica vana per pigliar la città, se non si impatroniva dell'isola, ordinò con carri, perciocché il fiume ora dominato da' christiani, si portassero da Strigonia quaranta barche con la scorta di gran numero di cavalli. Ma ci occorse che essendo restati a dietro due ciaussi¹⁰⁰ con cinquanta cavalli dal Palfi **397r** assaliti, furono tagliati a pezzi et fatti pregiioni li ciaussi¹⁰¹ l'uno a morte ferito et l'altro senza danno, questi condotto nel campo fu quel sano interrogato delle cose del turco. Referì che i turchi passavano al numero di centocinquantamila senza i tartari, ma che però non vi erano più di settantamila da guerra buoni et che Sinam, di cui egli era secretario, havea espresso commissione dal gran signore di combatter ad ogni

⁹⁸ Jav.: del stacco, *Marani* 1967: del Stareo.

⁹⁹ Jav.: ricolò.

¹⁰⁰ Jav.: chrarissi.

¹⁰¹ Jav.: chrarissi.

modo. Quando non potesse far profitto sotto Giavarino et che non potendo far né l'uno, né l'altro debba poi ritirarsi et divider l'esercito per quelle frontiere per la nuova stagione, per il che Sinam doveva far tagliare le quaranta barche nel mezzo et così farne ottanta per poter fabbricare tre ponti in un tratto per passar nell'isola in diversi luochi. Dimandato poi il sopraddetto turco pregione che sperava nel campo dell'arrivo della gente che de' cristiani venivano risposte che non lo credevan tra loro ma che sia questo una stratagemma per dar animo a quelli di Giavarino acciò non si rendessero et egli sapeva per fermo dal gran signore desiderava la pace ma voleva che li fosse richiesta dall'imperatore et da qualche terza persona di conto sopra che anco Sinam havea libera facultà et concessione di trattarla. Questo inteso da' nostri con più cura si posero a custodire l'isola et vi fecero nella riva del fiume tre forti **397v** ma il periglio di esser assaliti era per la longhezza di quattro miglia et mezzo.¹⁰²

[17] Fecero la rassegna per questo l'ultimo giorno d'agosto et si trovorno in esser ventinovemila fanti et diecimila cavalli, aspettandosi il conte di Sdrino con dodicimila soldati, il Hadasch con ventimila altri già gente di Crovattia, et con l'arciduca Massimiliano che dicevossi in cammino con dodicimila persone. Da tal numero de' guerrieri animati i cristiani si deliberarono de far una grossa sortita di loro et così al ventotto di agosto. Il signor don Giovanni et il Monte conducendo dalla porta di Alba Regale seimila fanti tra tedeschi, ungheri et italiani con tutti quelli delle picche et li moschettieri, entrando questi nella trinciera dei turchi, andavano occidendo ciascuno di modo che cominciavano a cedere gli nemici et si posero anco a fuggire, a volta rotta seguitati da' nostri sino all'arteglieria, delle quali anco gli imperiali ne inchiodarono quattro, et più haverebbono fatto ma l'impedita del rubare li levò un grandissimo honore, perciocché mentre cariche di preda lentamente se ne ritornavano addietro, li nemici fatto errore et accresciuti in numero seguitandoli li sforzono a lasciar la preda et ritirarsi con gran vergogna verso la contrascarpa ove stava il lor squadrone delle picche. Uscirono fuori parimente della porta in questo tempo con tremila¹⁰³ persone con sei barche tra ungheri et tedeschi per urtare i turchi per fianco et congiungendosi **398r** con i seimila fanti, ma incontratisi con buon numero de' turchi si opposero, impauriti si diedero alla fuga per tornare in barca. Molti si annegarono et molti rimasero occisi de' nemici et una barca si affondò per il peso, pochi salvandosi a nuoto. Stava posta la cavalleria nostra in sito comodo et tale che teneva senza muoversi in continuo sospetto li nemici quando il Palfi con suoi ungheri e alquanti italiani dando fuori sopra turchi, li sforzò a ritirarsi di nuovo et abbandonare le trincere con la morte de molti. Ma di nuovo fatto testa et rimettendosi bisognò agli austriaci *credere al giovarea*. Quando il Monte che solo col signor don Giovanni era a cavallo correndo hor qua, hor là secondo il bisogno con tal modo animò quella gente che pigliando fiato¹⁰⁴ et cuore si fermarono di nuovo. Et in vero fu il periglio grandissimo del Monte che mentre qua e là correva per provvedere ad ogni cosa fu da un colpo dell'artegliaria portato via un pezzo della coda del suo cavallo. Hor essendo incalzati li ungheri maravigliosamente da' turchi un squadron de raitri si mosse per loro soccorso che di modo invertì tra nemici che li pose in rotta tagliandone uno gran numero a pezzi. Ma giungendo altri turchi, et così più inasprendo la pugna mosse il Palfi fuggire di guerra con la sua cavalleria

¹⁰² Jav. *Marani* 1967 alapján: meno.

¹⁰³ Jav.: contre mille.

¹⁰⁴ Jav. *Marani* 1967 alapján: ficito.

unghera che **398v** affrontando gli inimici quanti ne incontrorno di loro, tanti ne gettorono a terra, et così anco si mosse il restante de' raitri et li archibugieri italiani a cavallo che per vero tutti con valore pregrorono. Solo le corazze d'Italia che erano quelli soldati gentilhuomini a cavallo che da don Antonio furono a quella guerra condotti non urtorno nella battaglia non essendoli comandato. Il signor don Giovanne col suo incredibile valore non cessare a hor di far offitio di esperto capitano, hora di valente soldato, il Monte finalmente nell'eseguire et comandare si dimostrò con prudenza singularissima. Non cessare a trattanto l'arteglieria nostra dalle mura tirare alli nemici, ove più folta era la calca di loro, onde ne faceva di gran danno. Fu ferito il Palfi d'archibugiata ma di poca importanza havendo lui solo fatte mirabil prove. Durò la pugna per più di quattro hore. Finalmente li nostri gentilmente camminorno a ritirarsi stando ferme le picche, finché ognuno fu un salvo della fanteria così, poi le picche si ritirorno perciocché la cavalleria più di un'ora doppo si fermò nella scaramuccia. Ne perirno de' nostri circa trecento, ma de' turchi tremila. Et fu mezza giornata nella quale ritrovando mille soldati che già furono nelle guerre passate in Fiandra confessorno di non haver giammai visto tal cosa in una si pazza baruffa.

[18] Fu causa questa **399r** scaramuccia che li nostri scoprirono una mina che facevano li turchi in un belouardo mandando gli artefici a muoto a lavorarvi il giorno et la notte vi cavano fuori la materia gittandola in acqua onde poi vi rimediorno con una contramina che se non vi fosse scoperta era il periglio certo di perder la terra. Gionte allora in quella parte venturiero il signor Verginio, duca di Bracciano conducendo seco molti gentilhomini sino al numero di cento et mostrosi a prima gionta così amorevole a tutti li italiani che essendo successo il fatto d'arme di sopra, che quasi così si può chiamare, gli mandò il proprio medico a quelli che eran feriti et li provvide di molte cose.

[19] Il primo settembre una grossa banda de cavalli turchi essendo scorsa sotto Pappa,¹⁰⁵ fortezza de' nostri, ma debole, dove erano quattromila fanti. Non so per qual disordine essendo usciti per combattere, vi rimosero morti mille di loro. Et li instessi passando tra i fiumi Raba et Rapha nel paese del Nadosd la predoreno tutta et presero a sacco, fuoco et ruina con farsi anco un gran numero de schiavi.

[20] Nel campo de' turchi ad empire le fosse fatti portar li turchi circa cento di corpi de' nostri morti nella passata zuffa sopra il terreno a vista della città li gettono poi con la terra ne' fossi. Era capitano di quelli turchi, che guardavano il forte già loro delli unghari tolto, uno figliolo de Sinam **399v** perché lamentandose molto di questo i giannizzeri et sparlando di lui fu sforzato Sinam levarli quel grado, come anco bisognò che contra il suo proposito volere per remediare a tumulti creasse beglierbei della Grecia il bassa di Buda. Hora questo bassa per mostrarsi ben degno di grado, mosso la notte medesma se impatronì di quel passo che era contra la porta d'Albaregale che altre volte il turco havea fatto forte ma da' nostri li era stato levato, et le fortificò benissimo con gabbioni et con trincere piantandovi tre cannoni grossi et due sagri in modo che la città veniva da parte di terra ad ogni intorno cinta d'assedio.

[21] La mattina donque li nostri scopersero questo forte pieno di nuovo d'arteglieria et moschettaria et poco addietro tutta la cavalleria in un squadrone che copriva tre miglia di terreno. In un tempo medesimo cominciando di fuori a tirare che pareva che 'l passato fusse stato

¹⁰⁵ Pápa.

gioco, et fenì d'atterrare quanto vi era in piedi rimosto occidendo la gente per le strade, nelle case, nelli letti et in ogni luoco. A tale ridotti quelli di dentro che non poteva alcuno praticare, tuttoché si facesse contrabbatteria de settantasette pezzi, in modo che non vi era rimasta casa che non havesse provato una decina almeno di cannonate, et molte le cento et infenite erano gettate a terra **400r** con molto danno de' habitatori.

[22] Et tra li altri avvenne che uno giorno dando uno colpo di cannonata nella casa del cavaliere Scipione¹⁰⁶ Acendo, persona di conto che nelle guerre di Francia et Fiandra s'era mostrato di sommo valore et hora come venturiero con sette cavalli a sue spese era venuto a questa guerra, ove percosso egli da un trave spezzato nelle tempie tra morti onde si credeva esser morto ma medicato et rihauto, stando ancora in letto fu da un altro colpo la casa medesima gli fece cadere adosso un pezzo di muro onde dal Monte fu fatto portare alla sua tenda senza mal de pericolo.

[23] Così stando le cose gionse all'arciduca Mattias il marchese di Borgatia¹⁰⁷ figliolo dell'arciduca Ferdinando creato già dall'imperatore¹⁰⁸ maestro di campo generale che per esser di gran nome et di valore segnalato. Fu ben visto da tutti et in vero così si scoprì nel trattare et fortissimo et sapientissimo.

[24] Gionse quasi all'ora un schiavo del principe de' tartari che in soccorso del turco militava et portò una lettera derettiva al signor Palfi di quel principe, per la quale l'avvisaria che 'l gran turco li haveva data commessione d'abbrugiare l'Ungheria et l'Austria, ma egli per esser huomo ne sentiva dispiacere infinito per il danno che ne seguirebbe, onde desideroso di pace diceva che se 'l Palfi voleva tramettersi a questa pace per l'imperiale, lui dall'altro canto sarebbe per 'l gran **400v** turco et Sinam ancora l'haverebbe trattata. La qual cosa intesa da' nostri fu mandato in quell'istante un corriero all'imperatore per haverne risposta che mai venne essendo superfluo¹⁰⁹ perché essendo li nostri in buon numero non desideravano pace, ma successe poi cosa che fu la perdita dell'isola et della città come leggendo intenderasi.

[25] Considerando Sinam che lasciando il passo della porta aperto che gettava in terra ferma onde ne poteva da' nostri esser da nostro assalito ben spesso et danneggiato, si risolse di tentare in un tempo si poteva far progresso contra la città et repigliare il forte, che già fece, così movendosi lo represe subito et lo fece riparare con il piantarvi tre cannoni grossi et dui sagri con trincere da una banda et dall'altra s'estendevano altri cinquanta passi in lunghezza che sbocavano nell'altre sue vecchie. Et così cominciando a tirare la mattina seguente et fece tal danno che il passato era nulla.

[26] Ma vi nacque un maggior, perciocché destinato il passa di far l'ultimo sforzo per impatronirsi dell'isola preparato la notte dell'otto setembre tutto che conobbe esserli bisogno. Sulla riva del Danubio fece piantarvi alcuni gabbioni con alcuni pezzi d'arteglieria grossa et minuta, presentandovi anco tutto l'esercito et con tre barche et pontoni carichi di giannizzeri passando **401r** all'altra riva da quella parte dove gli furono rotto li tartari. Et maltrattati assalirono i tedeschi che guardavano una trincera ivi per difesa già fabbricata li quali intimoriti

¹⁰⁶ Jav.: Sipione.

¹⁰⁷ Karl burgauí őrgróf.

¹⁰⁸ II. Rudolf császár és magyar király.

¹⁰⁹ Jav. *Marani* 1967 alapján: superfluo.

senza altro aspettare vilmente cominciorono a fuggire abbandonando ogni cosa. Per il che dimostrando quelli turchi si diedero a fortificarsi et si prepararono per ostare a' nostri, per il che sentitossi la nuova nel campo della vil fuga di quelli imbriachi dato allarme, si erano messi quelli principi animosamente a ridurre in ordinanza li soldati et per questo mandò il maestro di campo per la fanteria che dui giorni prima secondo la relatione del Palfi era arrivata in numero di quindicimila, ma cercando il signor don Giovanni per condurla al soccorso vi trovò che si erano tutti partiti né sapevoli per che causa, né da chi havessero ottenuta la licentia. Si a tal nuova si smarrirno quelli capi, può pensarlo ciascuno, ma però non volendo in così strano accidente mancarsi di mane, si mandò in quel instante per trecento italiani et cinquecento unghari che venissero di Giavarino, ma per esser cinque miglia lontano onde i turchi andavano sempre in numero maggiore accrescendo, senza più tardare si risolse a dare dentro con la cavalleria sola et così in tre squadroni partiti. Toccò al duca di Sassonia di assaliva verso la terraferma del Danubio accompagnato da don Antonio et dal **401v** signor don Verginio con le loro compagnie, al conte di Sdrino dall'altra parte per fronte del marchese di Borgau con il signor don Giovanni et con il Monte, et in vero ciascuno fece il debito suo da guerrier famoso. Ma i turchi sendosi dietro alle trinciere fatte forti et in certe case di un villaggio contiguo si mantennero sempre senza punto temere. Don Antonio con le sue corazze mentre combatte con valor soprahumano colto da una balla d'arteglieria fra la groppa et l'arcion del cavallo che li cade sotto, et li passò così fatamente vicino alla schena che rimase per due hore senza potersi levare, et restava se non era soccorso da un Fabio Gallo da Osmo che smontò del suo cavallo nel quale fece salire esso don Antonio. Et fu cagione che si salvò il signor don Virginio trasportato dal suo invito animo entrato valorosamente nel fosso della trincera col gridare "Italia, Italia". Fu combattendo con poco risguardo all'età sua ferito di due archibugiate l'una nella mano della briglia et l'altra nel fianco per il che fu giudicato morto. Furono adunque levati questi due principi del campo con poca speranza, ma guarirono ambedui. Così per questo li nostri furono astretti ritirarsi all'hora punto che sopraggiunse la fantaria chiamata dal signor don Giovanni de' Medici e dal Monte da Giavarino con la qual riunendosi **402r** un'altra volta verso le trincere. Otto dal Monte capitano di una di quelle compagnie tanto avanti si spinse che ne guadagnò infinite laude, et già havea la maggior parte delle trincere acquistate, ma trovando che il nemico è molto più addietro bene fortificato et che redottosi in forma d'una mezzaluna, si manteneva saldo perocché dubitando gli ungheri d'esser tolti di mezzo, massime che si occorsero non esser seguitati dalla cavalleria dando volta essi anco si ritirarono benché in modo così strano che piuttosto fuga che ritirata si poteva chiamare.

[27] Per questo discorrendosi tra quelli principi il Monte disse, il cui saggio parere era quasi sempre da tutti approvato, et perciò da sua maestà creato suo consigliere di guerra, che si dovesse un'altra volta provar la sorte, ma però con numero maggiore di fanteria et ordinanza maggiore. Così di nuovo fu rimandato alla fortezza per fanti, ma per la destanza tanto tempo si presi che i turchi rifatti et moltiplicati non si fece più profitto di quello che fusse fatto la prima volta, et benché venisse la fantaria ma stracca et timida et vile al possibile. Nella cavalleria entrò nelle trincera con quante forze et valore mostrose il marchese di Borgau che si acquistò nome di invincibile et immortale. Per il che vedendosi questa confusione et danno grandissimo fatto dall'arteglieria et moschettaria **402v** de' nemici se ritirò li nostri più di cento passi addietro et

fatto alto in diversi squadroni.

[28] L'arciduca così a cavallo chiamato consiglio in così strana fortuna fu concluso di abbandonare l'isola et ridurrsi alla isoletta che fra il Raibner et Danubio accanto la città et frattanto di lasciare a fronte delle trincere buona quantità di cavalleria. Et così si cominciò lentamente ad inviar le bagaglie et così venuta la mattina seguente la drizzorno alla volta dell'isoletta con speranza di poterle condurre per lo ponte della città, ma per la cattiva sorte essendo rotto per la fortuna delle aque che con gran corso havendo un molino che più su si trovava asseconda con quello. Urtandosi nel mezzo l'havevar fatto cadere si concluse di ridursi verso Altenburgo.¹¹⁰ Ma per strada sparsa voce che li nemici veniva, cominciarono li bagagliari con gran fretta a staccare li cavalli da' carri con montarvi sopra si salvorno con lasciarvi ogni cosa. Che rimase de proprii ungheri per lo più sua slegiata. Vi restorno anco molte tende in campagna et tra queste quelle del signor don Virginio Orsino et pur furono saccheggiate da loro. Arrivati finalmente di là della Rubsa¹¹¹ con pensiero di fermarsi. Udite tradimento cominciarono la cavalleria di circa novemila raitri che ci era rimasta mormorare di partirsi et lo misero in **403r** opera non volendo le ragioni, né preghiere che vi facessero quasi¹¹² con lacrime il marchese di Borgau et il signor don Giovanni et il Monte. Che mai fu possibile a farle restare et così ne lasciano quelli signori tutti in gran periglio di lasciarvi la vita che si risolsero insieme di ridurrsi alla volta d'Altemburgo. Si pensava l'arciduca in questo luoco riordinarsi di nuovo a crescer piuttosto che sminuire le forze, ma fu tutto al contrario perché cominciarono tutti li soldati a sbandare allegando per loro difesa chi d'haver la sua robba tra le bagaglie perdute che del tempo fornito, chi della pretensione delle paghe, a tal che non fu mai possibile di più trattenerli. Et il primo fu il duca di Sassonia de quali parte era capitano et così con molto vituperio di ciascuno fu lasciato. Finalmente di là a pochi giorni si risolse di partir ancora alla volta d'Ispruch¹¹³ luoco posto nel mezzo di quel paese et molto sicuro. Il signor don Giovanni, marchese di Borgau et il Monte si ridussero a Vienna¹¹⁴ con animo d' mandar quattromila fanti per il Danubio nelle barche per soccorrere, se fosse stato possibile.

[29] Giavarino restò anco il Fabbarini¹¹⁵ dentro la città perché era stato mandato per condurre tutta la roba et feriti nella città che havendo con ogni fedeltà eseguito questo carico. Mentre si volse uscire ritrovò il ponte che si disse di sopra rotto onde bisognò che vi restasse. Vi era **403v** nella custodia di Giavarino il conte di Ardech generale, valoroso guerriero che sebbene si conobbe per li danni patiti molto debole, et per potere contrastare con così gagliardo et potente nemico non però punto smarritosi con sei milia fanti che restato anche egli, erano preparati intrepidamente et con ogni esquisita deligenza possibile a provvedere quel tanto che facesse bisogno per la causa. Onde più sito mancava, ciascuno era solamente il vedere che ogni giorno, ogni hora et ogni momento più sempre la città ruinava, che non più si sapeva in che luoco ridurrsi¹¹⁶ per tenersi dalle spesse et gran cannote sicuri che per vero tante all' hora ne

¹¹⁰ Óvár, ma: Mosonmagyaróvár.

¹¹¹ Rábca.

¹¹² Jav.: quose.

¹¹³ Innsbruck.

¹¹⁴ Bécs.

¹¹⁵ Jav.: Fabarino.

¹¹⁶ Jav.: ridursi si.

tiravano li turchi che ‘l passato fu nulla.

[30] Che con questo terrore si pensava Sinam che dovessero quelli di dentro a lui rendersi a patti cosa veramente che si vidde in breve ridursi in effetto. La partita dell’esercito nostro fu causa che trovandosi poco discosto da Giavarino nella Rubsa molte barche cariche di munitione per vivere condottevi da particolari mercanti, questi udita la novella non curando cosa alcuna fuggirono in salvo. La qual cosa risaputasi nella città questi con passarvi ne condussero quella roba poi seco con suo molto contento. Ma gli inimici ritrovandosi hor haver il campo libero scorrevano per tutto et ne presero dieci galere **404r** de’ cristiani fornite d’arteglieria che con pochissima guardia si stavano tra l’isola di Comar et quella di Giavarino. Non cessando di espugnar la città fabbricorno sulla riva della Rabba un altro forte che batteva tutta la parte del borgo¹¹⁷ et rovinò tutto il castello et il palazzo del governatore danneggiando ogni cosa. Ma perciò non predendosi quello di dentro con speranza di soccorso fu dato ordine che le munitioni fossero separate secondo la natione acciocché non nascesse tumulto, che non era però che semplice pane, assai ben tristo, che era loro rimasto. Fu mandato il capitano Ottavio Anerleo per sollecitar l’arciduca acciò lo soccoresse che tornò con la risposta che non si sarebbe mancato.

[31] Ma gli nemici ritrovandosi al lavoro della trincera già intermesso poter anco la cosa di fornir quella mina a cui già diedero principio. Ma il governatore fatto armare li fanti di quello belouardo di moschettaria et mandando alcuni di suoi in una barchetta. Ne ammazzorno quattro operarii che lavoravano, non solo salvandosi con il passare notando quelle aque et così per di dentro cominciò a lavorarsi per poter ritrovarla, et già vi era da presso per il che consultandose dovevan sboccare per consigli del colonnello Perlini, fu risoluto di tardar perché era notte fin il giorno seguente. La qual cosa **404v** fu cagione che li nemici chiudendola ebbero tempo di poderle dare fuoco ma non havvenne che la fretta non lasciando così ben far l’effetto, per lo più diede fuori per la stessa bocca verso ‘l campo, che per vero si riusciva, secondo l’usanza atterrava senza dubio tutto quello belouardo.

[32] Questa cosa non havendo hauto l’effetto che volevano i turchi per supplirvi con le zappe cominciorno a volerlo atterrare non mancando nell’instesso tempo di fabbricare un altro trincero nella¹¹⁸ fronte sinistra a tantoché la Raba et così a trincerarsi anco nel borgo contro la porta della città acciò non potessero quelli di dentro più sortire, et l’instesso faceva nell’isola presso la ripa del fiume dove stava il bassa della Natolia con un terzo dell’esercito accampato con che ne veniva la fortezza ad ogni canto esser chiusa da’ trincerati de’ turchi che d’ogni hora si sforzavano per impir il fosso di gettarvi barche, fassine, tavole, legne, terra et ciò che veniva a loro per le mane. Et per levar le difese bresagliar di continuo con le cannonate¹¹⁹ della loro contrascarpa. Et per le altre batterie vicine verso la Raba et nell’isola ruvinavansi le muraglie, li parapetti et in Giavarino non restava cosa sicura alcuna et alle volte avveniva che le balle passando per sopra senza offendere la città et percotendo **405r** dall’altro parte nei loro propri facevan gran danno.

[33] Rimandorno quelli di dentro il capitano Ottavio un’altra volta a protestare l’arciduca

¹¹⁷ Újváros.

¹¹⁸ Jav.: ne alla.

¹¹⁹ Jav.: cannote.

che dovesse esser presto nel mandar loro soccorso perciocché non potevan più difender la terra. Ma però non mancavano senza punto di queste, dove ne era bisogno, fabbricando ripari, parapetti, traverse et retirate ne' belouardi et volendo mostrarsi animosi et che nulla temeriano. Mandando fuori cento unghari con tal impeto ne assalirono li turchi che lavoravano le trincere et che affaticavano per riempire la fossa del belouardo accanto la Rabba, che uccidendone alquanti fecero gli altri fuggire. Avvedutosi poi del poco numero de' nostri ritornando questi riaquistano il detto luoco et agli unghari bisognò ritirarsi nella terra con morte de dui todeschi che furono tardi a salvarsi.

[34] Era solito nella fortezza che Ferrante de Rossi maestro di campo con alcuni di suoi capitani de Italia et del colonnello Gratio¹²⁰ con todeschi alla guardia riducevansi gli italiani a riposare, et trattanto spesse volte non mancava il governatore circondar da ogni intorno provvedendo alli bisogni, tuttoché veramente non vi fosse quella obediencia che il negotio voleva, perciocché quelli soldati non parevan convenirsi et¹²¹ **405v** sempre erano discordi sì per la diversità de' paesi, che per la conseguenza delle nature, con qualche differenza della religione et ben spesso sulle¹²² mure contrastavano a chi dovesse quella volta la difesa spettare. Ove i turchi per il contrario come sono nelle ationi infinite, così nel comandare et nelle deliberatione, da un solo dipendevano da cui non si tosto era ordinata una cosa che da tutti con una deligenza mirabile si vedeva eseguita sprecandosi¹²³ l'importunità di volere sapere altro che quanto si doveva sapere.¹²⁴

[35] Così dunque havendo rotto questo in parte l'angolo¹²⁵ del belouardo già minato vi condussero¹²⁶ una notte una barca et affondandola nella fossa per traverso sopra quella ne fermorno un ponte dove passando sopra con gran comodo, tutto che con periglio per l'offesa de' fianchi. Tanto accrebero quella natura, che si vede la matina un buco per potersi otto persone comodamente logare et così fra poco poi rompendo tutto il muro si posero a cavarci il terreno et a gettarlo nel fosso con sollecitudine. Che a 3 hore di giorno vi passorno quaranta turchi a due a due a vista di ciascuno conseguenza a nonostante che da' fianchi si tirassero di continuo verso di loro cannonate con cartozzi et moschettate. Et assalirono quattro nel parapetto del belouardo per le rovine de muri, ma però dai defensori ne furono regettati di subito, anzi **406r** che fattovi per quelli di dentro un forno nella prima contramina con due barile di polvere et datoli il fuoco ne gettorno in aria tutti i turchi che di fuori via si sforzavano di mentare in quel punto sopra quelle ruvine ma per questo non restando di montarvi. Sottentrando de' freschi et gagliardi seguitan nell'opera et così fu di poi dando principio all'assalto da quello canto. Ma trovandosi sette compagnie de' italiani et sei di thodeschi fu da quelli facilmente fatti addietro tornare. Era all' hora all' altro canto la città parimente nel belouardo presso la Ruba dove havendo levato li turchi un monte di terra nella contrascarpa et con una mina fattevi nella fronte un braccio di sopra la minossero atterratevi più di dodeci braccia di muro col passarvi di subito

¹²⁰ Greiß.

¹²¹ Jav.: et et.

¹²² Jav.: sur le.

¹²³ Jav.: sprerandosi, *Marani* 1967: superandosi.

¹²⁴ Ms.: sprerare; Ed. Mar.: operare.

¹²⁵ Jav.: angelo.

¹²⁶ Jav.: conducero.

cominciorno ad espugnarvi la città, ma opponendosi il colonnello Perlino¹²⁷ che vi stava per guardia rimasero parimente regittati con gran lode de' defensori.

[36] Rinoverno il giorno di detro la battaria più che mai spetialmente dalla banda del belouardo rovinato procurando di volersi salire, ma li austriaci ostando con li archibugi et con fuochi artificciati et con sassate gli rovinavano abbasso, tuttoché dall'arteglieria turchescha molto si resentissero che tantosto che scopreva **406v** alcuno di loro ne' parapetti la testa da più balle d'artegliaria et archibugi era colta et restava ammazzato. Nel qual modo fu anco occiso un colonnello de' tedeschi sendo colto in un occhio et per proprio valore era d'ogni lode degno, la costui morte di gran danno fu alli assediati.

[37] Le donne in questi fecero assai con portar sassi et somministrare altre cose. Fecero anco quelli di dentro un parapetto per ogni fronte a modo di strada coperta che dietro ad esso parapetto si scoprivano le braccie dell'angolo¹²⁸ del belouardo et gli posero alla guardia li soldati italiani che per tre giorni che si mantennero. Fu di gran giovamento cagione non potendo i turchi più salire come prima alla sommità del parapetto senza esser da quelli scoperti che tutti li occidevano a colpi di archibugiate, ma poi esendo ancor questo perso et continuando gli assalti con morte de gran numero de' migliori soldati di dentro, tra quali fu notabile la morte del conte Vespasiano d'Arco luogotenente del colonnello Perlino¹²⁹ et capitano d' una compagnia tedesca colto d'archibugiata.

[38] Non venendo nova alcuna certa di soccorso et patendosi di vivere che nelle munitione non si haveria più d'un solo pane il giorno ben grande ma nero et tristissimo senza vino ne altre cose, **407r** et bisognando a stare armati alla difesa senza riposo veruno cominciò a barbottarsi che dovesse hoggi mai procurarsi di trattar un accordo per potersi almeno guarentarsi la vita poiché il resto era tutto come già disperato. Dalli quali moti riducendosi li principali capitani a ragionamento tra loro, ma non si accordando del modo finalmente si concluse di volere ancora per tre giorni tenersi fra li quali non giogendo soccorso si haverebbe poi trattato come arrendersi con quelle migliori conditione possibile.

[39] Così dunque differendosi venne il caso il giorno dietro, 26 settembre che dal troppo loro animo il signor Otto dal Monte, Bettino da Ricasoli et il Bognati capitani italiani saliti sopra a parapetti et così alla scoperta rigettando gli nemici ne rimasero tutti tre morti dalle archibugiate che loro colse nel viso essendo nel resto armati a prova. La qual perdita dal terrore apertone rimasti che pareva loro d'haver già persa la speranza da poter più durare tanto si confidava¹³⁰ nel valore di questi capitani, per il che quella sera ridunandosi di nuovo li primi si risolsero finalmente dopo haver mantenutisi da ventidue assalti contra tante persone dopo diciannove giorni che s'era il loro esercito partito, morti la più parte di defensori et che già si vedeva non potersi la terra mantenere un **407v** solo giorno di trattare accordo.

[40] Così dunque la mattina di vintisette settembre sendo il colonnello Perlino uscito fu condotto a Sinam et con lui finalmente risoluto et concluso che rendendosi Giavarino si potessero uscir fuori senza danno tutti li christiani con le lor armi, le bagaglie et le bandiere

¹²⁷ Jav.: Lino.

¹²⁸ Jav.: angelo.

¹²⁹ Jav.: Lino.

¹³⁰ Jav.: confindava

spiegate a son di tamburo. Qual capitoli dalle parte fermate et sottoscritti et trattosi li ostaggi, il conte di Ardech accompagnato da' principali et tra questi dal Fabbarini¹³¹ appresentorno le chiave a Maumet bassa di Buda il quale era passato a riceverle con una fregattina in compagnia de altri bassa per il fiume presso la terra. Entrò solo il governatore in fregata con le chiave. Et doppo uno ottavo di hora che vi stette ragionando per interprete ritornato tra suoi et montato a cavallo s'avviò verso Altemburgh alla coda delle bagaglie a vista delle ordinanze turchesche, che cominciariano uscire, ma non furono servate le capitulatione per la parte dei turchi perciocché contra la fede data ne levorno a ciaschuno de' soldati christiani che erano rimasti in circa duemilacinquecento le arme, le robe et denari et quando li potero levare et insieme la vita ad alcuni ammalati et feriti che in sei barchette dovevan per lo fiume ridussi al sicuro. Solo il conte d'Ardech, il Fabbarini¹³² et **408r** altri uniti a cavallo furono in luoco sicuro condotti da tre giannizzeri senza altro patire che perdere gli archibugi et pistole che seco portava. Et così cade loro nelle mani quella fortezza che già tanto tempo s'era per li christiani servata et che era solo rimasta che fermo propugnacolo dell'Ungheria.

[41] Quelle poche reliquie de' soldati nostri solchiati senza danno della vita de' nemici si ridussero ad Altenburgh tutti in giuppone. Et in tempo che l'arciduca Mattias inviava quaranta barche de munitioni per lo fiume et tremiladuecento soldati al soccorso di Giavarino, ma veduto che era tardi fu risoluto di ridursi a Possonia¹³³ per poter convocar insieme le gente et scoprir¹³⁴ gli andamenti del nemico et così fu fatto. Fu dappoi per commessione dell'imperatore ritenuto il conte d'Ardech et riposto pregione in Vienna. Hor Sinam d'altro canto non si tosto furono partiti gli austriaci che gli circondato da' suoi quasi trionfante se ne entrò in Giavarino dove dalle prime cose che fece se ordinare che fossero rifatte le mure sbattute, et così gli edifitii tal che in poco tempo non pur come prima ma più¹³⁵ forte si rese.

¹³¹ Jav.: Fabarini.

¹³² Jav.: Fabbarino.

¹³³ Pozsony.

¹³⁴ Jav.: scopir.

¹³⁵ Jav.: par.

HORVÁTORSZÁG ÉS MAGYARORSZÁG HÁBORÚI AZ 1592. ÉVTŐL 1595-IG

ÍRTA RUGGERO FABBARINI BRESCIAI ÚRIEMBER, AKI MINDEZEN VÁLLALKOZÁSOKAT ÉS TETTEKET KÍVÜLRŐL-BELÜLRŐL ISMERI

1594

[1] Teuffenbach¹³⁶ továbbment Hatvant megostromolni¹³⁷ min tizenkétezer harcossal, de a budai¹³⁸ és a temesvári beglerbég¹³⁹, valamint a ruméliai beglerbég¹⁴⁰ is nagyszámú sereggel indult el ebbe az irányba számos ágyúval, hogy felmentse az ostromlottakat. Velük az osztrák *Feldobrist* – aki abban az évben Mátyás, Ausztria főhercege volt – könnyedén csatába bocsájtkozott. Itt a terep miatt a török tűzéréség nem ártott a mieinknek, de a mi tűzéréségünk elbánt velük. Így alulmaradva menekülőre fogták. Két mérföldön keresztül üldözték őket és legalább tizenkétezer halottat és négyezer foglyot hagytak hátra. Ezúttal sok ágyút és felbecsülhetetlen értékű zsákmányt szereztek a keresztények. A nyolcezer gyalogos és tizenötezer lovas csak csekély veszteséget szenvedett, amelyet isteni csodának tulajdonítottak.¹⁴¹

[2] Ezekkel a csapatokkal [Mátyás főherceg] visszavonult Esztergom fontos városának és a királyság erősségeinek visszavételére. Úgy körülfogta [Esztergomot], hogy már remélni kezdték, hogy bevehetik. Viszont, mivel a nagy létszámú [törökök] hadianyaggal és élelemmel igen jól felszereltek voltak, így annyira nem félték tőlük, hogy délidőben is olyan váratlanul törtek ki, hogy kis veszteséggel sokakat megöltek a mieink közül és nyolcszázat meg is futamítottak. A bestiák a tűzéréségünk öt ágyúját is tönkretették.¹⁴² Emiatt, és mivel járvány tört ki később a hadseregben, amely őt [Mátyás főherceget] is nagyon meggyötörte, továbbá, mivel értesült arról, hogy Szinán pasa, akit a szultán¹⁴³ nagyvezírnek nevezett ki erre a hadjáratra, két százezer fős hadsereggel készül ellenük; a főherceg úgy döntött, hogy visszavonul Komárom szigete felé, amely öt mérföldre van ettől a helytől. Itt megállt, hogy megismerje az ellenség mozgását, amely felmentve Esztergomot, Tata gyenge erőssége ellen indult. Ezt csak kétszáz zsoldos védte. Az erősség három nap után megadta magát az ellenségnek az emberek életéért cserébe.¹⁴⁴ Megadta magát Szentmárton is, amely egy kellemes és tetszetős hegyen álló apátság. Ezt szintén csak kétszáz gyalogos védte egy parancsnok vezetésével.¹⁴⁵

[3] Ezután Szinán pasa tekintve, hogy milyen fontos volt a háború szempontjából az aló-magyarországi Győr erősségének megvétele, effelé vezette hadseregét annyi emberrel, hogy számuk kétszázezer harcosra rúgott. Napjainkban Győr erőssége állandó védművekkel, hét

¹³⁶ Christoph von Teuffenbach kassai *Feldobrist*.

¹³⁷ Hatvan.

¹³⁸ Szokolluzáde Haszán budai beglerbég. *Tóth* 2000. 151.

¹³⁹ Kirli Haszán temesvári beglerbég. *Tóth* 2000. 133.

¹⁴⁰ Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbég. *Tóth* 2000. 151.

¹⁴¹ Hatvan sikertelen ostromáról és a turai ütközetről lásd: *Tóth* 2000. 151.

¹⁴² Esztergom ostromára lásd: *Tóth* 2004. 7–25.

¹⁴³ III. Murád szultán.

¹⁴⁴ Tata ostromára lásd: *Tóth* 1998. 26–27.; *Tóth* 2000. 154.

¹⁴⁵ Szentmárton ostromára lásd: *Tóth* 2000. 154.

bástyával erődített és két oldalról biztosított volt, egyik részről a Dunától, amely folyó mossa, másik részről két folyó árjától, az egyiket Rábcának hívják, és a mélysége miatt nem lehet rajta átgázolni, a másik a Rába, amelyen bizonyos időszakokban át lehet kelni. Mindkét folyó ... a Dunába ömlik, ahol elvesztik a nevüket. A másik két oldal egyáltalán nincs biztosított helyen, ugyanis a szárazföldön vannak, és ott olyan dombok találhatóak, amelyek olybá tűnnek, mintha gonddal emelték volna, hogy ott az ellenség tábort üthessen a város kárára. Most ebben Hardegg gróf volt a királyképe, aki olyan gonddal és szorgalommal készült fel a védekezésre, amelyet az eset megkívánt. Megbizonyosodott a török mozgásáról, törekedett az emberei számának növelésére, minden lehetséges módon gondoskodott arról, hogy használható emberek vegyék körül. Többek közt két nappal előbb a táborba érkezett zsoldosként a méltóságos Francesco Bourbon, Monte Santa Maria¹⁴⁶ örgrófjai közül, aki Giovanni Battista¹⁴⁷ és Camillo Anthelmi¹⁴⁸ urak fivére volt, egyikük a velencei urak területének, másikuk a toszkán nagyherceg gyalogságának *generaléja* [Francesco del Monte]. A francia és németalföldi háborúban pusztán a dicsőség vágya miatt vett részt, ezúttal pedig ide jött tíz lovas a saját költségén kiállítva, vele együtt pedig Ruggero Fabbarini nagyrabecsült úriember, aki a háborúskodásban és különösen az erődítésben és a helyek védelmére vonatkozó dolgokban igen járatos, és aki ennek a háborúnak a hadi eseményeit megírta, mivel ismeri ezeket kívülről-belülről. Mivel a királyképe nagy állhatatossággal törekedett arra, hogy ott maradjanak a hely védelmére, elfogadták a hívást az életüket is kockára téve a szent hitért a hitetlenek ellenében. Hardegg gróf velük és Perlini¹⁴⁹ *colonelló*val, aki *sergente maggiore* volt és hadmérnök, tanácskozott arról, hogy a *contrascarpában* egy fedett utat alakítsanak ki, hogy befejezzék a *ravelíneket*, hogy vágják ki a kerti fákat és égessék fel a külső elővárost – amely fél mérföld hosszan terül el –, hogy ezáltal megfossa az ellenséget minden előnytől, amelyet leginkább az előváros miatt kihasználhatna. Várták még a toszkán hadakat is, amelyet don Giovanni de' Medici vezetett, a nagyherceg testvére, továbbá két vallon regimentet is, amelyekről azt mondták, hogy már elindultak Bécsből, mivel ekkor a hadinépből csak ezernégyszáz német és magyar állt készen.

[4] Így álltak a dolgok július 29-én, amikor híre kelt, hogy a török megérkezett a táborával, ezért a bentiek lelkesen lóra kaptak és rájuk törtek, valamint vérteseket küldtek felderíteni, akik nem láttak többet százötven török lovasnál, akik nyelvet fogni jöttek,¹⁵⁰ ezért visszatértek Győrbe. Ezen az estén segítségül kaptak kétezer német gyalogost és háromszáz lovas, ami mindenkinek nagy megkönnyebbülést okozott.

[5] Július utolsó napja vasárnap volt, amikor korán reggel feltűnt a város látóterében az ellenség felülmúlhatatlan serege, amely az igen bátor és katolikus Pálffy kapitány hátbatámadá-

¹⁴⁶ Francesco Bourbon del Monte (*Litta* 1819–1883. Tav. 10.), az említett hadvezér testvérpár harmadfokú unokatestvére.

¹⁴⁷ Giambattista „Battistone” Bourbon del Monte (1541–1614), Camillo édestestvére. 1587-től a velencei gyalogság vezetője és a kereskedőváros itáliai (*Terraferma*) és tengerentúli (*Levante*) területein álló erődjeinek felügyelője. (*Litta* 1819–1883. Tav. 12.)

¹⁴⁸ Camillo Bourbon del Monte (1543–1599), Giambattista édestestvére. 1588-ban a németalföldi harcokból hazatérve a toszkán nagyherceg gyalogságának vezetője és a toszkán Szent István lovagrend kommandátora. (*Litta* 1819–1883. Tav. 12.)

¹⁴⁹ Nicolò Perlini, a végvidék építési felügyelője.

¹⁵⁰ Foglyot kívántak szerezni, akit kihallgatva, új információkat szerezhettek a keresztényekről.

saitól sokat szenvedett, mert ő szétverte az utóvédet, kétszáz törököt megölt és elfogott százat, továbbá negyvenhat tevét és negyven élelemmel megrakott öszvért. Ezen felül kétszáz magyar a városból megtámadott ezernégyszáz törököt, akik szétszóródva fosztogatták a vidéket, megölték közülük majd százat, és szereztek két lovassági zászlót, sőt megtörtént, hogy miközben hatezer török készült Győr felé, kétezer gyalogosunk és ezer lovasunk lelkesen rájuk tört. Ebből egy kisebb, rosszul szervezett, de hősiességű csapat alakult ki. A mieink közül tizennégyen estek el, a törökök közül harmincan, és habár Francesco del Monte úr többször próbálta őket visszavezetni a vonalaik mögé; egyrészt mivel nem értették az olasz nyelvet, másrészt mivel igen eltökéltek voltak, a fülük botját sem mozdították. Az volt a szerencsésük, hogy a törökök rosszabbul voltak szervezve. A keresztények visszahúzódtak tehát a *contrascarpák* és *ravelin*ek közé zárkózva, a törökök pedig mind letáboroztak négy mérföldre a falaktól, egy pillanat alatt nagyszámú sátrat állítva fel ív alakban, amely elfoglalt egy két, de néhol egynél is kevesebb olasz mérföld széles területet a Duna felett, hogy átkelhessenek a Szigetközbe, amely csak olyan messze van, mint a Duna szélessége, és körülbelül negyven mérföld a kerülete. Ott már a birodalmi sereg táborozott le Mátyás főherceggel, aki számos jelentős személyiséggel érkezett a csatába, köztük Szászország hercegevel¹⁵¹, Braunschweig hercegevel¹⁵², Zrínyi gróffal¹⁵³, az említett Pálffyval, Ungnad¹⁵⁴ és Nádasdy¹⁵⁵ híres lovagokkal. Ezek szembeszegültek az ellenséggel, minden erőfeszítést megtettek, hogy átkeljenek a folyón, de mindezzel együtt is a török megállt az úton gyalogosai egy részével, és néhány ágyúval nekiláttak a túloldalra lőni azok felé, akik a folyó túlsó partján voltak.

[6] Ezen [a folyón] a keresztények hidat vertek, hogy Győrből a szigetre előnyösen járhasanak be és juthassanak ki a lovasok és a gyalogosok is. Borzalmas látvány volt, ahogy egyik oldalról a keresztények felégetik az elővárost a sziget néhány viskójával együtt, a másik oldalról pedig az ellenség perzseli fel a környező falvakat a rémült kiáltások és zajok közepette, melyek megtöltötték a levegőt. Olybá tűnt ez a zaj, mintha a világ végét jelentené.

[7] Ennyi emberhez csatlakozott don Giovanni de' Medici úr kétezer válogatott zsoldossal, és találkozott Francesco del Montéval, akitől teljes körű felvilágosítást kapott az addig történeletről. Mátyás főherceg elküldött Pálffyért, hogy ez találkozhasson vele, ő maga pedig a többi német fejedelemmel, valamint négy értékes lóval – hogy [de' Medici] felülhessen azokra – kiment tíz lépésnyire a sátrától és a szívésség minden jelével fogadta. Negyed óráig egyeztettek magukban, majd don Giovanni úr del Monte kíséretében lóra ült és bevonult megtekinteni az erősséget. Ezt a fejedelmet és az itáliai hadinépet az egész város és a tábor nagy meglepődöttséggel fogadta. Kinevezték a tüzérség *generaléj*ának. Látván egy szigetekcskét¹⁵⁶ a Rábca és a Duna között, elrendelte, hogy ott készítsenek neki egy jól erődített helyet háromszáz gyalogos őrizetével. Ettől kezdve pillanatnyi nyugalom nélkül éjjel-nappal annak szentelte magát, hogy a város szükségleteiről gondoskodjon, védtelenül és [a veszélyeket illető] csodálatra méltó

¹⁵¹ Ferenc szász-lauenburgi herceg.

¹⁵² Ágost braunschweigi herceg.

¹⁵³ Zrínyi György.

¹⁵⁴ David Ungnad.

¹⁵⁵ Nádasdy Ferenc.

¹⁵⁶ Győrsziget.

nemtörődömséggel gondoskodott annak a [városnak a] védelméről, amelyet éppen az ellenség gyötört tizenhat ágyúval három sánckosárhalom¹⁵⁷ mögül, melyek háromszáz lépésre voltak a *contrascarpától*.

[8] Viszont a sekély ostromárkok hatvan és fél lépés közelségben voltak, tele muskétásokkal, akik soha nem hagyták abba a falak lövését; bár a legnagyobb kár, amit okoztak, valójában a belső dolgokban esett. Mivel ezeket [az épületeket] fatáblák borították, ezeket levetették, hogy ne fogjanak tüzet. Habár az ellenség felhúzta a sánckosarait, nagy károkat okoztak nekik. Sehol nem lehettek biztonságban, mégis kevesen szenvedtek, mivel a tüzéségünk miatt legfeljebb kétszáz török halhatott meg naponta, ahogy a [török] foglyok – akiket elég gyakran ejtettek – beszámoltak róla. Színán nem hagyta abba a sziget azon részének lövetését sem, amely három mérföldre volt a várostól, ostromárkokat csináltatott és sánckosarakat, de mivel a mieink a túlparton jól el voltak sáncolva egy futóárokban, bátran kivédtek mindent.

[9] Viszont augusztus 5-én az árkok őrzését néhány német látta el, akiknek sem ezek a dolgok [Győr városa és népe] nem voltak drágák, sem a dicsőség. Ezek megijedvén egy ellenséges sortűztől, menekülőre fogták és elhagyták a helyet. Miután ezt a törökök meglátták, sebesen három bárkába szálltak, és ezekkel átkelvén a folyón megszerezték a birodalmiak két ágyúját, amelyeket a folyóba dobtak és visszatértek más kár okozása nélkül. Ez a dolog igencsak elgondolkodtatta a keresztényeket, tekintve, hogy ennek a szigetnek az elvesztése egyaránt okozhatta volna az erősség elvesztését is. A bentiek elhelyeztek néhány nagy sánckosarat a mellvédjük mögé, hogy ha ez leomlana, három vagy négy lépésnyi nagyságú maradjon abból, amivel még mindig fedezni tudják az ágyúikat. A sánckosarakat – amiket így használtak fel – folyamatosan pótolták. Ha az ellenség kívül emelt valamit, ők is emeltek belül, mivel bőven volt földjük és ganéjuk. Hogy elérjék ezt a hatást, versenyszerűen sietett az egyik és a másik fél is anyagot hordani bármilyen sarkallás vagy ösztökélés nélkül.

[10] Amikor eljött augusztus hetedik és az ostrom nyolcadik napja, az történt reggel, hogy Giovanni de' Medici úr éppen kiment, hogy megnézzze a sánctot, amelyet a szigetecskén csináltak, ahogy említettem. Ekkor egy olyan nagy eső kapta el, hogy del Monte úr, Perlino *colonello* és sok más bátor lovag társaságában visszahúzódott egy házba, és ugyanígy tett a zsoldosok nagy része a *ravelinekből* és a fedett utakról is, hogy mentse az irháját. Erre körülbelül ötven török lovas előretört a *contrascarpa* elejéig, de a saját kárukra, ugyanis a víz – amely még mindig nagy mennyiségben ömlött az égből – megakadályozta, hogy az arkebúzókkal tüzelhessenek, ezért rögtön visszavonultak. Egy hatezer fős janicsársapat tizenkét-tizenötezer lovas támogatásával a *ravelin* támadására indult, amelyben csekély őrség maradt azon a részen, akik ellen akartak állni és megvédeni a bejárást. Közülük Flaminio Francolini da Jesi, értékes harcos – aki korábban háborúzott Franciaországban és Németalföldön is – Rocarolo lovag, Giacomo de' Medici és további harmincnégy elesett, a többiek az árokba vetve magukat elmenekültek, ezért a törökök elfoglalták a *ravelint*. Úgy gondolták, hogy kis erőfeszítéssel megszerzik a maradék védműveket is. De ez a hír eljutott don Giovanni úrhoz és del Montéhoz, akik hirtelen odarohantak és fellelkesítették a menekülőket, és mivel már az eső is elállt, ágyú- és muskétatűz alá vették a törököket, ezért ezek megbánva, hogy ilyen balgák voltak, nem látván

¹⁵⁷ Vesszöből font és földdel megtöltött magas kosár, amelyet felállítva fedezékként v. sánccok falának szilárdabbá tételére használtak.

lehetőséget, hogy megvessék a lábukat, megfutamodtak és elhagyták a helyet, maguk közül háromezázat holtan hátrahagyva.

[11] Ezen a napon érkezett a törökök táborába nyolcezer emberrel a tatár fejedelem, aki bár nagyobb számú zsoldossal indult az országából, már sokat megöltek közülük a gyakori összecsapásokban Teuffenbachhal és másokkal. Ezek szép és erős népek voltak – mind lovon íjakkal és néhányan szablyával –, de kegyetlen természetűek. Azzal kérkedtek, hogy lovaikkal át akarnak ugratni a falak felett – valóban igen mozgékony hátasaik vannak –, és eltökélték, hogy átkelnek a Dunán. Mindeközben a török az ágyúzással akkora kárt tett a falak mellvédeiben, hogy nagy kockázattal lehetett csak ezekre feljárnia a bentieknek, hogy védekezhessenek. Olyannyira előrehaladtak az ostromárkokkal, hogy nem voltak húsz lépésnél messzebb a *contrascarpától* ezen a napon. A birodalmiak által első védvonalként emelt *ravelíneket* alkalomadtán őrizetlenül hagyták a német vezetők gondatlansága miatt. Eközben néhány, szám szerint huszonkét magyar jelentős vitézséget mutatott, akik éjfélkor a falakról ágyútűz fedezete mellett kitortek azzal a céllal, hogy megtámadják a törököket, akik közül sokat megölnek, a többiek pedig visszafutnak a seregük táborába. Úgy ítélték meg, hogy ha a kitorés nagyobb lett volna, vagyis több zsoldossal és ilyen bátorsággal, kétségtelen, hogy nagy eredményt hozott volna, mert ezek kevesen úgy megrémítették a törököket, hogy egész éjjel mozdulatlanul maradtak a nagy félelem miatt.

[12] Ezért Szinán, mivel tudta, hogy a város elfoglalásának a kulcsa a [S]ziget[köz] megszerzése, augusztus tizenötödikén hajnalban felsorakozott a folyó partján három mérföldre Gyórtól, egész seregével hat mérföldnyire és tovább elnyúlva, betöltve az egész síkot és dombokat, amik a parton voltak. Először is hét állást építtetett sáncosarokból, megfelelően ellátva tüzérséggel, körülbelül háromszáz lépés távolságra egyiket a másiktól, amelyek körülverték a szigetet íj alakban és keresztűzzel uralták az egészet. Az arkebúzokat és muskétásokat a folyóhoz közel helyezte el, a lovasokat pedig egy ennél magasabb, teátrum-szerű helyen. Mivel pedig a sziget legveszélyesebb pontján a keresztények árkait a németek őrizték néhány ágyúval, Szinán kétszáz muskétás janicsárt küldött át hajón, hogy támadják meg őket. Ettől megijedve a németek gyáván és részegen elmenekültek, az ellenség hatalmában hagyták a helyet, akik azonnal sáncokat alakítottak ki, védekezésül pedig azokat az ágyúkat használták, amelyeket ott találtak. És már a többiek is az átkelésre készültek, amikor a keresztény táborban riadóztattak és összeállítottak egy olasz csapatot. Don Giovanni úr és del Monte elrendelték, hogy tíz lovas svadron kövesse őket teljes lendülettel, akik attól sem félve, hogy a túloldalról az egész ellenséges sereg nagy ágyúzással lövi őket, olyan lelkesen vetették magukat a törökre, hogy el is üzték az ellenséget, és egyetlen erőfeszítéssel visszaszerezték az elfoglalt árkokat. Habár Otto del Montét, azoknak a gyalogosoknak a kapitányát eltalálta két arkebúzlövés, de jelentéktelen sérüléseket okozott. És így a janicsárok, akik korábban átkeltek, nem tudtak visszajutni a folyón túlra tizenhat-tizennyolc kivételével. Az pedig csodaszámba ment, hogy don Giovanni úr és del Monte nem szenvedtek semmilyen sérülést, holott mindig a legveszélyesebb helyeken jártak, hajtva és lelkesítve mindenkit, elvégezvén a tapasztalt vezérek és a bátor harcosok feladatát, és számtalanul hullottak körülöttük a halottak a sűrű ágyú- és muskétatűz áldozataiként, amely rájuk záporozott a folyóparttól. Így tehát a keresztények mindent visszaszerezve valamivel tovább hátráltak annál, hogy az ellenség, amely folytatta a lövésüket, eltalálhatta volna őket.

[13] Mátyás főherceg igen megköszönte don Giovanni úrnak és del Monténak a bátorságot, amelyet tanúsítottak, de azt is megbeszélték, hogy így a sziget végétől négy mérföldre nagyobb veszély alakult ki, ugyanis nagyszámú török – akiknek a lovak farára rőzsekötegeket kötve kellett átkelniük, mialatt az összecsapás tartott – átjutott a szigetre, és ötezren össze is jöttek. Ezek, miután rögvést felgyújtottak egy közeli falut, már tovább nyomultak, amikor a hír megérkezett ezekhez az összegyűlt urakhoz. A főherceg azonnal utasította del Montét és kérte, hogy bátorságával és előrelátásával mielőbb oldja meg a helyzetet. Ezért pusztán tizenkét olasz lovasával, köztük Fabbarinivel, Pálffy segítségül híva, aki mindig kész volt bátor magyar lovassal és német lovasaival,¹⁵⁸ rendezetten vágta meg a szigetet oda, ahol a törökök voltak, és akkora erővel vetették magukat rájuk, hogy nagy félelem töltötte el őket és védekezés nélkül menekülőre fogták. A vízbe vetették magukat, így csak kétszáz menekült meg közülük. A szigetnek ezt a síkságát elborították a halottak és az ellenség által hátrahagyott lovak. A magyarok csupán ezeröttszázan voltak kopjások, de csakugyan Mars módjára viselkedtek, annál inkább, hogy Pálffy kapitány vezette őket, a legtapasztaltabb és legbátrabb harcosokat, akiket csak találni lehet. A német lovasok hozzáálltak a fosztogatáshoz. Miután mindent visszafoglaltak, a főherceg megtekintette az összecsapás helyét és ott összegyűjtötték a négyezer német lovasát, hogy megszemlélje őket. Nagy csoda volt, hogy azon a délelőttön nem halt meg hatnál több keresztény, azok közül, akik a lovas svadronokkal együtt összesen kétezren voltak, mert az ellenség több mint háromezer ágyúlővést adott le. Így zajlottak a dolgok Urunk anyjának legszentebb ünnepén, augusztus 15-én.

[14] Szinán nem hagyott fel a város folyamatos ágyútűz alatt tartásával, amely már nehéz helyzetbe jutott, mert a termek, szobák, istállók, konyhák és templomok több mint negyedét lerombolták hatvan-hetven és nyolcvan fontos lövedékekkel. Augusztus huszadik napján Szinán látta, hogy nem sikerült a támadás. Újra meggondolta magát és mindent megtett azért, hogy a tüzéséggel előrehaladást érjenek el, és hogy azon munkálkodjanak, hogy a közelítőárcokat az erősség árcaihoz vezessék, többet és nagyobb számú emberrel dolgozva a megszokottnál. A következő éjjel elfoglalta a Dunához közeli *ravelint*, mivel nem volt ott semmiféle őrség, és megszerzett egy halmocskát is a város kapujával szemben, amely a saját közelítőárcoktól nyolcszáz lépésre volt; majd megerősítette sánckosarakkal és két mezei ágyúval. Amikor ezt a mieink meglátták, úgy döntöttek, hogy azonnal rájuk törnek, ezért összegyűjtöttek hatszáz bátor magyart, akik kétoldalról kitörték, és szokásuk szerint háromszor Jézus nevét kiáltva akkora bátorsággal rohanták le a sánctól – ahol körülbelül ötszáz török látta el az őrséget –,

¹⁵⁸ A *német lovas* kifejezéssel fordítjuk a szövegben a *raitro*, *raitri* (*Reiter*) szavakat. E lovasság másik közkeletű elnevezése a *fekete lovas*, vagy a korabeli magyar szóhasználatban *fekete fegyveres* volt. Elnevezésüket pánccelzatuk színéről kapták, mivel az előállítási költségek csökkentése végett a vértjüket vastag, fekete mázzal vonták be. Harcmódjuk, az úgynevezett *caracol* a keréklakatos pisztoly tűzerejének kihasználására épült: a katonák soronként előrelovagoltak, pisztolyaikból sortűzet adtak le, majd felzárkóztak az egység utolsó sora mögé. Fő fegyverük kard, valamint 2–3, vagy esetenként 5–6 pisztoly volt. Védőfegyverzetük sisakból, váll-, nyak-, hát-, mellvértből és vaskesztyűből állt. A nemesi alapokon szerveződő lovasság jelentős tűzerejének köszönhetően, hogy a francia vallásháború hadszínterein a pikás gyalogsággal, valamint a tűzfegyverek alkalmazásától idegenkedő francia lovassággal szemben jelentős sikereket ért el. A tüzerő kihasználásáért cserébe azonban lemondtak a gyors és lendületes rohamról is. A korszakban egyértelműen a könnyebb felszerelésű lovasok (*geringes Pferd*) közé sorolták őket. *Kelenik* 1991. 107–109.

hogy, miután kétszázat levágtak közülük, a többi megfutamodott. Majd elkezdték elvontatni az ágyúkat, hogy a városba vigyék azokat, amikor rájuk tört egy nagy csapat török lovas, és arra kényszerítette őket, hogy meghátráljanak és visszavonuljanak, de ezt is akkora bátorsággal tették, hogy közülük csak négy vagy hat esett el a kopjáktól. Ezért, miután a magyarok rendezték soraikat, nem akartak elmenekülni. Szembeszálltak a törökökkel, és úgy rohanták meg a lovasságukat, hogy visszaszorították sok lépésnyi távolságra. De egy másik török had nyomására a mieink hol visszavonultak, hol támadtak, hol üldözésbe kezdtek olyan váratlanul, hogy négy gyalogos, mondhatni, visszatartott két órán át egy nagy ellenséges csapatot és végül el kellett hagyniuk azt az állást, amelyet a törökök építettek, ott hagyván kapát, ásót és mindazt, ami az erődítéshez kellett. A csatátér megint a halottaikkal volt tele, szám szerint négyszázzal, míg a mieink csak húsz sebesültet és halottat vesztek.

[15] Ezen a napon érkezett Győrbe Antonio de' Medici úr, aki Verginio de Lamentana grófjával jött zsoldosként, száz erős vérttel felszerelt férfival és száz lovas arkebúzóssal, mind válogatott emberekkel, akiket Toszkánából vezettek ide. A keresztény táborba érkezett továbbá ezeröttszáz magyar, velük négyezerkétszáz német lovas és száz kopjás.

[16] Az ellenség letáborozott és elfoglalta a *contrascarpát* két bástya előtt, és arra várt, hogy azokat a földdel tegyék egyenlővé és betemessék az árkot. Hogy ezt elérjék, nem is féltek semmitől. Mivel pedig Szinánnak minden erőfeszítése feleslegesnek bizonyult, hogy megszerezze a várost, hacsak nem szerzi meg a [S]ziget[köz]t, elrendelte, hogy szekereken szállítsanak oda Esztergomból negyven bárkát nagyszámú lovassal együtt, mivel a folyót a keresztények tartották ellenőrzés alatt. Ekkor történt, hogy két csausz hátramaradt ötven lovassal, akiket Pálffy megtámadt és levágott, a csauszokat pedig elfogta. Az egyiket halálra sebeztek, a másikat sértetlen maradt. A táborba hurcolták őket, ahol az épen maradtat kikérdezték a törökök dolgairól. Elmondta, hogy a törökök a tatárok nélkül is több mint százötvenezeren vannak, de közülük hetvenezernél kevesebb alkalmas a harcra, és hogy Szinán, akinek ő volt a titkára, egyértelmű megbízást kapott a szultántól, hogy minden módon küzdjön. Ha nem tudna haladást elérni Győr alatt, és sem az egyik, sem a másik fél nem tudna, vissza kellene vonulnia és megosztania a sereget a határon a következő hadjáratra. Ezért Szinánnak ketté kellene vágatnia a negyven bárkát középen, és így nyolcvanat csinálni azokból, hogy hirtelenjében három hidat építhessen, hogy több helyen átkelhesse a szigetre. Ezután megkérdezték a török foglyot, hogy mit tudnak a táborban a keresztény csapatok érkezéséről. Azt válaszolta, hogy nem hiszik el, hanem ez csak egy fogás, hogy a győrieket lelkesítsék, nehogy megadják magukat. Ő viszont biztosan tudja, hogy a nagy szultán békét akar, de csak ha a császár és valamilyen harmadik számottevő személy kéri tőle, erről Szinán teljes körű felhatalmazással tárgyalhat. Miután ezt a mieink megtudták, nagyobb figyelmet fordítottak a sziget védelmére, és a folyó partján három sánctól építettek ki, de a négy és fél mérföldes hosszúság miatt még megvolt a veszélye, hogy megtámadják őket.

[17] Ezért seregszemlélet tartottak augusztus utolsó napján, és megállapították, hogy huszonkilencezer gyalogos és tízezer lovas van ott, és még várják Zrínyi gróftól tizenkétezer zsoldossal, Nádasdyt további húsezer horvátországiival és Miksa főherceget, akiről azt mondták, hogy úton van tizenkétezer emberrel. A harcosok ekkora számától fellelkesülten a keresztények úgy döntöttek, hogy nagy kitörést hajtanak végre augusztus 28-án. Don Giovanni és del Monte

urak a székesfehérvári kapuból hatezer német, magyar és olasz gyalogost vezettek ki pikákkal és muskétákkal, behatoltak a törökök közelítőárkaiba, és mindenkit legyilkolva haladtak úgy, hogy az ellenség hullani kezdett és megverve menekülőre fogta. A mieink pedig követték őket egészen a tüzéséig, amelyből négy ágyút a birodalmiak tönkretettek, és többet is elnémíthattak volna, de ettől az igen nagy dicsőségtől megfosztotta őket az, hogy fosztogatni kezdtek. Ugyanis mialatt zsákmánnyal terhelve lassan vonultak vissza, az ellenség, felismervén a hibájukat, megnövekedett létszámmal üldözőbe vette őket és arra kényszerítette, hogy hagyják ott a zsákmányt és nagy szégyennel vonuljanak vissza a *contrascarpa* felé, ahol a pikások hada állt. Ugyanekkor hasonlóképpen kitört a kapun háromezer magyar és német hat bárkával, hogy oldalról törjenek a törökökre és csatlakozzanak a hatezer gyalogoshoz, de nagyszámú törökbe ütközve ellenálltak, később megfélemlítve menekülőre fogták és visszatértek a bárkákon. Sokan megfulladtak és sokakat megölt az ellenség, sőt egy bárka is elsüllyedt a menekülők súlya miatt, csak kevesen menekültek meg úszva. A lovasságunk kényelmes helyen állt, ahonnét mozdulatlanul is folyamatosan fenyegette az ellenséget, amikor is Pálffy a magyarjaival és néhány olasszal a törökökre tört, és újra visszavonulásra és – sok halott mellett – az árkaik elhagyására kényszerítette őket. De újra összeszedték magukat [a törökök], és miután visszarendeződtek, az osztrákoknak kellett harcolniuk velük. Del Monte, aki don Giovanni úrral egyedül volt lovon, szükség szerint ide-oda vágatva és így lelkesítve az embereket, hogy fellelegezzenek és felbátorodjanak, és tovább támadjanak. Del Monte igen nagy veszélyben volt, ugyanis mialatt ide-oda vágatott, hogy gondoskodjon minden dologról, egy ágyúlövés levitt a lova farkából egy darabot. Most, hogy a magyarokat keményen üldözték a törökök, egy svadron német lovas a segítségükre sietett, akik az ellenségre fordultak és megverték őket, sokat közülük darabokra vágva. De más törökök érkeztek oda, így a csata kegyetlenebbé vált. Támadásuk meghátrálásra kényszerítette Pálffy magyar lovasságát, pedig ahány ellenséggel csak találkoztak, azt a földre taszították. Visszavonult a német lovasok maradéka és az olasz lovas lövészek is, akiket mindenki valóban nagyra tartott bátorságuk miatt. Csak az itáliai vértések nem bocsátkoztak harcba, vagyis azok a zsoldos urak, akiket don Antonio vezetett a háborúba, mert nem kaptak rá parancsot. Don Giovanni úr a hihetetlen bátorságával nem hagyott fel kötelessége teljesítésével, egyszer tapasztalt vezérként, egyszer merész harcosként, del Monte pedig a végrehajtásban és az irányításban egyedülálló elővigyázatosságot tanúsított. Eközben a tüzéségünk a falakról nem hagyta abba az ellenség lövését, ahol a legsűrűbb tömegben voltak, ezért nagy veszteséget okoztak nekik. Pálffy megsérült egy arkebúzlovéstól, de jelentéktelenül, amelynek csodás bizonyítékát adta. A küzdelem több mint négy óráig tartott. Végül a mieink óvatosan elkezdtek visszahátrálni, keményen tartva a pikákat, míg így minden gyalogos biztonságba nem ért, majd a pikások is visszavonultak, mert a lovasság ezután még egy óránál tovább folytatta a küzdelmet. A mieink közül körülbelül háromszázan estek el, de a törökök közül háromezren. Fél napon át tartott [az összecsapás], amelyben részt vett ezer, a legutóbbi németalföldi háborúkat is megjárt zsoldos, akik bevallották, hogy soha ilyen örült öldöklést nem láttak.

[18] Ez az összecsapás volt az oka, hogy a mieink felfedeztek egy aknát, amelyet a törökök csináltak az egyik bástyánál, éjjel-nappal dolgoztatva a munkásokat, akik a kiásott anyagot a vízbe dobták. Később ezt ellenaknával megoldották, de ha nem fedezték volna fel, azzal

fenyegetett volna, hogy bizonyosan elveszik a város. Ekkor érkezett a zsoldos Verginio úr, Bracciano hercege, aki közel száz urat hozott magával, és már első alkalommal kedves volt minden olasszal, hogy miután lezajlott a fenti összecsapás, ha lehet egyáltalán így nevezni, elküldte a saját orvosát azokhoz, akik megsebesültek, és sok dologgal ellátta őket.

[19] Szeptember elsején nagy török lovascsapat vágatott Pápa alá, amely a mieink erőssége, bár gyenge. Itt négyezer gyalogos volt. Nem tudom, milyen rendetlenségben törhettek ezek ki harcolni, de ezren meghaltak közülük. Majd ugyanezek [a törökök] a Rába és a Rábca közé, Nádasdy birtokaira vetették magukat, az egészet felprédálták, kizsákmányolták, felgyújtották és lerombolták, sőt nagyszámú rabszolgát is fogtak.

[20] A törökök táborában az erősség árkanak a talajszint feletti feltöltésére a törökök száz, az elmúlt összecsapásban elesett halottunk testét vitették a város szeme láttára, majd földestül az árokba vetették őket. Azoknak a törököknek a kapitánya, akik a volt sáncunkat őrizték, amelyet a magyaroktól szereztek meg, Szinán pasa egyik fia volt;¹⁵⁹ de mivel a janicsárok sokat panaszkodtak rá és becsmérelték, Szinán kénytelen volt eltávolítani erről a posztról. Ahogy szükséges volt az is, hogy akarata ellenére a lázongást lecsendesítendő ruméiai beglerbégnak nevezze ki a budai pasát. Most ez a pasa, hogy méltó legyen a rangjára, ugyanazon az éjszakán elindult, és megszerezte azt az átkelőt, amely a székesfehérvári kapuval szemben volt, és ahol a törökök más alkalommal már csináltak egy sáncot, de a mieink visszaszerezték. Ezt igen jól megerősítette sánckosarakkal és árkokkal, elhelyezve itt három öregágyút és két *sagrót*.¹⁶⁰ Ily módon az egész város a szárazföld felől minden oldalról ostromgyűrűbe lett fogva.

[21] Reggel a mieink felfedezték ezt a tüzéséggel és muskétásokkal megrakott sáncot és kicsit hátrébb az egész lovasságot, amely három mérföldön terült el. Ugyanakkor kívülről löni kezdtek, amelyhez képest az előző csak játéknak tűnt, és lerombolták mindazt, ami még állt, megölvén az embereket az utcákon, a házakban, az ágyakban és minden helyen. Ezért a bentiek visszahúzódva nem tudtak semmit csinálni, bár visszalöttek hetvenhét ágyúval, de így sem maradt ház, amelyet ne ért volna legalább tíz ágyúlövés. Sok legalább százat kapott, és rengeteg össze is dőlt a lakók nagy kárára.

[22] Többek közt egy napon az történt, hogy egy ágyúlövés Scipione Acendo házát érte, aki jelentős személy volt, a francia és németalföldi háborúban igen nagy bátorságról tett bizonyosságot, most pedig zsoldosként saját költségén hét lovassal vett részt a háborúban. Miután egy törött gerenda megsértette a homlokán, már azt hitték, hogy meghalt, de kezelték és felépült. Még mialatt ágyban volt [Acendo], ugyanazt a házat egy másik lövés is eltalálta, emiatt ráesett egy faldarab, ezért del Monte a saját sátrába vitette, [mivel nem volt] veszélyes sérülése.

[23] Így álltak a dolgok, amikor megérkezett Mátyás főherceghez Burgau örgrófja, Ferdinánd főherceg fia, akit a császár *maestro di campo generalévá* nevezett ki, és már nagy hírnévnek örvendett és tapasztaltnak tartották. Mindenki szívesen látta, és kiderült róla, hogy igen meggyőző és bölcs a tárgyalásokban.

[24] Szinte ugyanakkor érkezett egy rabszolga a tatár fejedelemtől, aki a törököket segítve

¹⁵⁹ Szinánpasazáde Mehmed.

¹⁶⁰ Sagro: 8–12 fontos lövedéket lövő mezei ágyú.

harcolt, és levelet hozott ettől a fejedelemtől, amelyet Pálffy úrnak címeztek. Ezúton értesítette, hogy a török szultán megbízta, hogy égesse fel Magyarországot és Ausztriát, de ő emberként ezt végtelenül sajnálná a bekövetkező károk miatt, ezért békét kívánóként azt mondta, ha Pálffy közvetítené ezt a békét a császáriak felé, ő a másik oldalról tárgyalna a nagy törökkel és Szinánnal. Ezt megtudván a mieink azonnal futárt küldtek a császárhoz, hogy választ kapjanak tőle, amely soha nem érkezett meg. Fölösleges is lett volna, mert a mieink megfelelő számban voltak, nem akartak békét. De aztán az történt, hogy elveszett a sziget és a város, ahogy tovább olvasva majd kiderül.

[25] Szinán megfontolta, hogy ha szabadon hagyja a kapu kijárását, amely a szárazföldre vezet, onnan a mieink gyakran rá tudnak támadni és veszteségeket okozni neki, és úgy döntött, hogy megkísérli egy időben a város felé nyomulást és a sánc visszavételét, amelyet korábban csinált. Így nekiindult, azonnal visszaszerezte azt és kijavíttatta, három nagy ágyút és két *sagrót* helyzetetett oda árkokkal egyik és másik oldalról is, amelyek további ötven lépés hosszúságban terjedtek ki, és a régi árkaikba torkollottak. Így kezdett másnap reggel lövetni, és akkora károkat okozott, hogy a legutóbbi semmi nem volt ahhoz képest.

[26] De még nagyobb [baj] is született, mert a pasa, akinek az utolsó erőfeszítéseket kellett megtennie, hogy elfoglalja a szigetet, minden szükségeset előkészített szeptember nyolcadikán éjjel. A Duna partján elhelyezett néhány sánckosarat és kisebb-nagyobb ágyúkat, felsorakoztatta az egész hadsereget, és három bárkával és janicsárokkal megrakott pontonokkal átkelt a folyó túlsó partján arra a részre, ahol a tatárokat megverték. Nagy nehezen átjutottak, megtámadták a németeket, akik ott a védelemre készített árkot őrizték. Ezek megrettentek, és anélkül, hogy bárkit bevártak volna, gyáván futásnak eredtek, mindent hátrahagyva. Ezt látván a törökök erődítésbe kezdtek és előkészültek, hogy ellenálljanak a mieinknek, mert meghallván a táborban a részegesek gyáva futásának hírért, riadoztattak. Ezek a fejedelmek [de' Medici, Karl burgauai örgróf, a szász herceg stb.] lelkesen rendbeszedték a zsoldosaikat, a *maestro di campo* pedig elküldött a gyalogságért, amely – Pálffy jelentése szerint – két nappal korábban érkezett tizenötezer fővel. De don Giovanni úr, amikor őket kereste, hogy segítségül vigye őket, azt látta, hogy mind elszéledtek; nem tudni, hogy milyen okból, sem, hogy kitől kaptak engedélyt rá. Ettől a hírtől megzavarodtak a fejedelmek – gondolhatja mindenki –, de mégsem akarván ilyen különös helyzetben sem cserbenhagyni a többieket, azonnal elküldtek háromszáz olaszért és ötszáz magyarért, akik Győrből jöttek. De mivel öt mérföldre voltak onnan, ahol a törökök egyre nagyobb számban gyülekeztek, minden további késedelem nélkül úgy döntöttek, hogy egyedül a lovasságot vetik be, így három svadron indult el. A szász hercegre került a sor, hogy támadjon a szárazföld felől don Antonio és Verginio úr, valamint csapataik kíséretében, Zrínyire pedig, hogy a másik oldalról, Burgau örgrófjával átellenben don Giovanni úrral és del Montéval támadjon. Ők mind megtették kötelességüket híres harcosként, de a törökök félelem nélkül tartották magukat, mivel megerősített árkok mögött voltak és egy közeli falu házaiban. Don Antonio a vérteseivel emberfeletti erővel harcolt, ágyúlövést kapott a lova fara és a nyeregkápa között, ami miatt a földre esett, és olyan szerencsétlenül érkezett a hátára, hogy két óráig fel sem bírt kelni. Ott is maradt volna, ha Fabio Gallo da Osmo nem segít rajta, aki leszállt a lováról és feltette rá don Antoniót. Végül azért menekült meg, mert don Virginio, aki a hívására ment oda, lelkesen és bátran rátört a török állás árkára, miközben

így kiáltott: „Itália, Itália!” Korát meghazudtolva küzdött, két arkebúzgolyótól is megsérült, az egyik a gyeplős kezét találta el, a másik az oldalát, ami miatt halottnak vélték. Elvitték tehát ezt a két vezért a csataterőről kevés reménnyel, de mégis mindketten felépültek. Így a mieink visszavonulásra kényszerültek, épp amikor megérkezett a gyalogság, amelyet don Giovanni de’ Medici és del Monte hívtak Győrből, velük egyesülve pedig még egyszer az állásokra vetették magukat. Otto dal Monte, az egyik ilyen kompánia kapitánya annyira előretört, hogy azzal nagy dicsőséget szerzett, és már el is foglalta az árkok nagy részét. Amikor azonban felismerte, hogy az ellenség hátrébb jól meg van erősítve és félhold alakban vonult vissza, szilárdan megállt, mert attól félt, hogy a magyarokat elsöprik, főleg, hogy a lovasság nem követte őket. Ezért ők is visszavonultak, habár olyan különös módon, hogy inkább menekülésnek, mint visszavonulásnak lehetett volna hívni.

[27] Erről beszélgetve a fejedelmek közt del Monte, akinek a bölcs véleményét szinte mindig mindenki elfogadta – ezért is tette őfelsége a haditanácsosává –, azt mondta, hogy még egyszer meg kellene kísérelni a kitörést, de nagyobb létszámú gyalogsággal és nagyobb rendben. Így újból elküldték a gyalogosokat az erődítés ellen, de az eltelt idő hossza miatt azzal szembesültek, hogy a törökök újrendeződtek és megsokszorozódtak, így nem sikerült volna az, amit az előző alkalommal csináltak. Habár jött a gyalogság, de annyira fáradtan és megfélemlítve és gyáván, amennyire csak lehetett. A lovasság soraiban Burgau örgrófja olyan erővel és bátorsággal tört az árokra, hogy legyőzhetetlen és halhatatlan nevet szerzett. Ugyanis látván ezt a kavarodást és a nagy kárt, amelyet az ellenség tüzésége és muskétásai okoztak, a mieink visszavonultak több mint száz lépést, és más különböző formációkban álltak fel.

[28] Miután a főherceget így lovon tanácskozni hívták, ebben a furcsa helyzetben úgy döntöttek, hogy kiürítik a szigetet és visszavonulnak a kisebb szigetre, amely a Rábca és a Duna között van a város mellett, és közben az árkokkal szemben nagy mennyiségű lovasat hagynak. Így lassan elkezdtek visszaküldeni a felszereléseket, és a következő reggelen elküldték azt a szigetcske felé abban a reményben, hogy a város hídján át tudják szállítani, de a balsors úgy hozta, hogy összerogyott a híd a víz járása miatt, amely nagy áradásával egy, a folyón feljebb lehorgonyzott vízimalmot is tönkretett. Mivel középen leszakították a hidat a nyomakodással, végül úgy döntöttek, hogy Óvár felé vonulnak vissza. Útközben azonban elterjedt a híre, hogy az ellenség jön, elkezdtek a szállítmányozók levágni a lovakról a kocsikat és rájuk ülve menekültek, így mindent hátrahagytak. Amit levágtak, azt a magyarok szerezték meg maguknak, és kifosztották a táborban maradt sok sátrat is, köztük don Virginio Orsiniét. A Rábcán túljutva [a szigetről kivont zsoldosok] arra gondoltak, hogy ott megállnak. Miután árulásról hallottak, a kilencezer német lovas, aki ott maradt, zúgolódní kezdett, hogy elmennek. Ezt meg is tették; nem akarták meghallgatni sem az érveket, sem a könyörgéseket, melyekkel szinte könnyezve fordult hozzájuk Burgau örgrófja, don Giovanni úr és del Monte. Mivel lehetetlen volt megállítani őket, és így ezeket az urakat nagy életveszélyben hagyták, ők együtt úgy határoztak, hogy Óvár felé vonulnak vissza. A főherceg úgy gondolta, hogy ott újrendezheti és megnövelheti a csapatait inkább, mint tovább fogyjanak, de minden a visszájára történt. Mert az összes zsoldos elkezdett szétszéledni, a maga védelmére ki azt felhozván, hogy a felszerelése az elveszett szállítmányban volt, ki a leszolgált időre hivatkozva, ki a fizetését követelte, így pedig lehetetlen volt visszatartani őket. Szászország hercege – aki kapitány volt – elsőként

indult haza, ezért mindenki nagy becsmérése közepette távozott. Néhány nappal később úgy döntött, hogy Innsbruck felé távozik, amely annak az országnak a közepén helyezkedett el és igen biztonságos volt. Don Giovanni úr, Burgau örgrófja és del Monte Bécsbe vonultak vissza azzal a szándékkal, hogy négyezer gyalogost küldenének segítségül bárkákon a Dunán, ha lehetséges volna.

[29] Győrben, a városon belül maradt Fabbarini is, mert őt küldték, hogy vigye az összes felszerelést és a sebesülteket a városba, ezt a feladatot pedig nagy hűséggel hajtotta végre. Mikor el akart volna menni, a hidat, amelyről fentebb szoltunk, összeomolva találta, ezért maradnia kellett. Győr védelmére Hardegg gróf *generale*, bátor harcos volt kijelölve, aki ismerte a város elszenvedett károk miatti gyengeségét, és hogy mennyire állhat ellen egy ilyen erős és hatalmas ellenségnek. Mégsem tűnt el hatezer gyalogosával, hanem ő maga is maradt, felkészült rettenthetetlenül és a lehető legnagyobb szorgalommal gondoskodni arról, amit ebben a helyzetben szükségesnek ítélt. Ahogy egyre több teret veszítettek [a keresztények], mindenki csak nézte, hogy minden nap, minden órában és minden percben a város egyre inkább romjaiba dőlt. Már nem is maradt hely, ahova visszavonulhattak volna, hogy biztonságban legyenek a gyakori és nagy ágyúzástól. Ugyanis ekkor már valóban annyit lőttek a törökök, hogy a korábbiak ahhoz képest semmik voltak.

[30] Szinán pasa úgy gondolta, a bentiek ilyen félelem mellett bármilyen áron meg fogják adni magukat, amit rövidesen látni majd, hogy be is következett. A seregünk távozásának hírére bizonyos kereskedők, akiknek a Rábcán sok felszereléssel és élelmiszerral megrakott bárkája állt, semmivel sem törődve elmenekültek. Miután ezt megtudták a városban, oda menvén behúzták a holmit nagy meglepődésre. De az ellenség felismervén, hogy szabad tere van, vágta az mindenfelé, és megszerezték a keresztények tíz tüzéséggel megerősített naszádját, mivel csak gyenge őrséggel álltak Komárom és Győr szigetei között. Nem hagyván abba a város ostromát, a Rába partján egy újabb sáncot építettek, amely az előváros egészét lőhette, rombolhatta a várat és a királyképe palotáját, mindenben kárt téve. De mivel nem reménykedtek a bentiek a segítségben, elrendelték, hogy az élelmiszert osszák el nemzetiségek szerint, hogy ne szülessen háborgás; mivel nem is maradt más nekik – igen szomorú dolog –, mint egyszerű kenyér. Ottavio Anerleo kapitányt elküldték, hogy sürgesse a főherceget, hogy segítse meg őket, aki azzal a válasszal tért vissza, hogy meg fogják tenni.

[31] De az ellenség, amely a közelítőárok építésén dolgozott, felhagyván azzal, befejezhette annak az aknának az építését, amelyet már elkezdtek. Ennek az [aknához közeli] bástyának a védőit puskával szereltette fel a királyképe és elküldte néhány emberét egy bárkában. Ők megöltek négy munkást, akik [az aknán] dolgoztak és nemcsak megmenekültek, hanem az átkelésel ki is ismerték ezeket a vizeket, és így belülről elkezdhetek dolgozni, hogy megtalálják az aknát, és már a közelében is voltak, mert azt tanácsolta nekik Perlini *colonello*, hogy törjenek át az aknába. Végül mégis úgy döntöttek, hogy késleltetik másnapig az áttörést, mert már éjszaka volt. Ez volt az oka, hogy az ellenség az aknáját befejezvényt időt nyert, hogy felrobbant-hassa, de nem sikerült nekik, mert a sietségük nem hagyta, hogy kellően hatékonyra csinálják meg, leginkább a tábor felőli lyukon robbant ki. Ha tényleg működött volna, kétségtelenül romba dönti ezt az egész bástyát.

[32] Mivel ez a dolog nem váltotta ki azt a hatást, amelyet a törökök vártak, kapával láttak

neki a [bástya] lebontásának, hogy kiköszörüljék a csorbát. Ezzel egy időben pedig építettek egy újabb közelítőárkot a Rábától balra eső oldalon, és így megerősítették magukat az elővárosban is a város kapujával szemben, nehogy a bentiek még egyszer ki tudjanak törni, és ugyanezt tették a szigeten, a folyó partjának közelében, ahol az anatóliai beglerbég¹⁶¹ állt a sereg harmadával letáborozva. Ezzel az erősség minden oldalról a törökök árkaival lett körülzárva, akik minden órában megfeszültek, hogy feltöltsék a várarkot bárkák, bálák, fatáblák, rönkök, föld és minden más behányásával, ami csak a kezükbe került. És hogy lerombolják a védműveket, folyamatosan ágyúztak az ő *contrascarpájuk*ról. A többi, Rábához közeli és szigeti ágyúállás a falakat és a mellvédeket rombolta, Győrben már nem maradt semmilyen biztos [és ép] épület. Időnként megesett, hogy a [török] lövedékek átszálltak a város felett, hanem a túloldalon saját embereiket érve okoztak nagy károkat.

[33] A bentiek még egyszer elküldték Ottavio kapitányt, hogy tiltakozzon a főhercegnél, hogy gyorsabbnak kellene lennie a segítségküldésben, mert nem tudják tovább tartani a várost. Pedig [a védők] nem hagytak fel a bástyákon szükséges fedezékek, mellvédek, keresztárkok és búvóhelyek építésével, mivel már bástyacsúcsok nem voltak, és lelkesnek akartak látszani, mint akik nem félnek semmitől. Ezért ki is küldtek száz magyart, hogy támadják meg a törököket, akik az árkokon dolgoztak és a Rába mellett a bástya előtti árok feltöltésén. Meg is öltek közülük jó néhányat, ezzel a többit megfutamtították. Később, látván a mieink kis létszámát, visszatértek és visszaszerezték az említett helyeket, a magyaroknak pedig vissza kellett vonulniuk az erődbe, miközben két német meghalt, akik csak későn kezdtek menekülni.

[34] Megszokott volt az erődben, hogy Ferrante de Rossi *maestro di campo* az ő és Greiß *colonello* itáliai kapitányaival visszavonták az olaszokat pihenni, míg a németek örködtek, és eközben gyakorta a királyképe minden szükségességgel ellátta őket, bár valójában nem volt akkora engedmesség, amelyet a helyzet megkívánt volna. Ugyanis ezek a zsoldosok nem tűntek megfelelőnek és mindig széthúztak egymás közt, egyrészt a nemzetiségük miatt, másrészt a természetük miatt, még vallási különbséggel is tetézve, és a falakon igen gyakran vitatták, hogy ki felel éppen a védelemért. Ezzel ellentétben a törökök épp amennyire hatalmasok a hadmozdulataikban, olyan hatalmasok a parancsolásban és a döntésekben is. Egyetlen embertől függenek, akitől nem volt még olyan dolog hirtelen elrendelve, amelyet mindenki egyazon csodálatos szorgalommal végre ne hajtott volna, elkerülvén a kellemetlenséget, hogy mást akartak volna tudni, mint amit tudniuk kellett.

[35] Így tehát lerombolták részben a már aláaknázott bástya csúcsát, és egy éjjel odavezettek egy bárkát, amelyet elsüllyesztettek az árokban az átkeléshez. Ezen hidat építettek, amin pedig nagyon könnyen kelhettek át, habár azzal a veszéllyel, hogy a bástya szárnyairól támadják őket. Annyira kibővítették ezt a hasadékot, hogy reggel akkora áttörést láttak ott, amiben nyolc ember kényelmesen elhelyezkedhetett volna, és így rövidesen az egész falat ledöntötték és nekiláttak, hogy kivájják a földet és szorgosan az árokba hányják. Így a nap harmadik órájára negyven török át is kelt kettesével minden következmény nélkül, annak ellenére, hogy a bástyaszárnyakról folyamatosan lőtték őket kartácságyúkkal és muskétákkal. Négyen már a bástya mellvédjét támadták a falak romjain, de a védők visszalökték őket rögtön, sőt a ben-

¹⁶¹ Szaturdzsi Mehmed anatóliai beglerbég. *Kjâtib Cselebi* 1916. 221.

tiek előkészítették az első ellenakna robbantását két hordó puskaporról, majd meggyújtva a levegőbe röptették az összes törököt, akik kívül próbáltak felmászni ezekre a magaslatokra, de így nem maradt mire felhágni. Friss és erős emberekkel helyettesítve folytatták a munkát [a törökök], és erről az oldalról kezdték újra a támadást. De mivel itt volt hét kompánia olasz és hat német, azok könnyen viaszorították őket. A város másik végén, a Rábánál lévő bástyánál hasonlóképpen egy földhányást emeltek a törökök a *contrascarpán* és egy aknát készítettek szemben, ezzel pedig a falat egy karnyival csökkentették és tizenkét karnyi szélességben a földdel tették egyenlővé. Ezen át azonnal el is kezdték rohamozni a várost, de Perlino *colonello*, aki ott állt őrségben, ellenállt és hasonlóképpen visszaverték őket a védők nagy dicsőségére.

[36] Másnap újrazekdték az ágyúzást is, erősebben, mint valaha, különösen a lerombolt bástya oldaláról, hogy gondoskodjanak a megmászás lehetőségéről, de az osztrákok ellenállva az arkebúzókkal, tüzes szerekkel és kövekkel pusztították őket lefelé, bár a török tüzéséget nagyon megszenvedték. Ők, amint észrevették a mellvéden valamelyikük fejét, azt több ágyú- és arkebúzgolyóval is megsebesítették és megölték. Ily módon esett el a németek egyik *colonellója* – aki saját érdemeiért minden dicsőre méltó volt –, akit az egyik szemgolyóján találtak el, és akinek halála nagy veszteség volt az ostromlottakra nézve.

[37] Ezekben [a napokban] az asszonyok is mindent megtettek, köveket hoztak és más dolgokról is gondoskodtak. A bentiek minden oldalon kiépítettek egy mellvédet a fedett út módjára,¹⁶² hogy a mellvéd mögül fedezni tudják a bástya csúcsán a törést, és ennek védelmére rendelték az olasz zsoldosokat, akik három napig tartották magukat. Nagy örömet okozott, hogy a törökök nem tudtak többet a mellvédek tetejére mászni anélkül, hogy felfedezték és megölték volna őket arkebúztűzzel. De később, amikor már ez [a mellvéd] is elveszett, folytatódtak a támadások a bentiek legjobb zsoldosainak halálával, köztük említésre méltó Vespasiano d'Arco gróf eleste egy arkebúzgolyó által, aki Perlino *colonello* helyettese és egy német kompánia kapitánya volt.

[38] Mivel nem jött biztos hír a felmentésről, és már akkora hiány mutatkozott ételből, hogy a fejadag nem volt több napi egy nagy darab fekete és borzasztó kenyérnél bor és minden más nélkül, és mivel szüntelenül fegyveresen őrségben kellett állni, zsörtölődni kezdtek, hogy végre gondoskodni kellene a megegyezésről, hogy legalább az életüket megmenthessék, mert minden más már reménytelenül elveszett. Ezek miatt a legfontosabb kapitányok visszavonultak tanácskozni egymás közt, de mivel nem tudtak megegyezni a megadás mikéntjéről, végül úgy döntöttek, hogy még három napig tartják magukat, és ha ez alatt sem érkezik segítség, tárgyalnak arról, hogyan adják meg magukat a lehető legjobb feltételekkel.

[39] Ilyen meghasonlottság közepette történt másnap, szeptember 26-án, hogy nagy lelkesedésükben Otto dal Monte, Bettino da Ricasoli és Bognati olasz kapitányok felmásztak a mellvédekre, de felfedezte őket az ellenség, és arkebúzlövésekkel – amelyek az arcukat találták el, mert mindenhol máshol erős páncél volt rajtuk – mindhármukat levetette onnan és megölte. Ezen veszteség szülte félelem miatt már úgy tűnt, hogy minden reményt elvesztettek arra, hogy tovább kitartsanak, annyira bíztak ezeknek a kapitányoknak a bátorságában. Ezért ezen az estén újra összegyűltek a vezérek és végre úgy döntöttek, hogy tárgyalnak a megadásról,

¹⁶² Fedett út az, ami vagy egészen, vagy csupán részben le van süllyesztve a föld felszínéhez képest, s a harcmezővel szemben az árok körül körbemegegy. *Domokos* 1986. 107.

mivel huszonnégy rohamot kiálltak ennyi ember ellen tizenkilenc nap alatt, amióta a seregük elment, mivel a védők legnagyobb része meghalt, és mivel már nyilvánvaló volt, hogy nem tudják tartani a helyet egy napig sem.

[40] Így szeptember 27-én reggel Perlino *colonello* kiment, és Szinán pasához vezették, aki végül megegyezett és megállapodott, hogy Győr megadja magát és minden keresztény fegyvereivel, csomagjaival és kibontott zászlókkal, dobszóval kivonulhat Győrből sérelem nélkül. Ezeket a pontokat megerősítették, aláírták és a túszokról is megállapodtak. Hardegg gróf a vezérek, köztük Fabbarini kíséretében átadta a város kulcsait Mehmed budai pasának, aki egy kis fregatton más pasákkal együtt kelt át a folyón a város felé az átvételre. Csak a királyképe szállt fel a fregatra a kulcsokkal. Majd egy nyolcad óra múlva, mialatt tolmács segítségével egyeztettek, visszatért az övéi közé és lóra szállva elindult Óvár felé a csomagok mögött a török utasítások szerint, hogy kezdjenek el kimenni, de nem tartották be az ígéreteket a törökök, mivel az adott szavuk ellenére elvették a körülbelül kétezeröttszáz megmaradt kereszténytől a fegyvereiket, holmijaikat és pénzüket, amit csak tudtak. Meg is öltek néhány sebesültet és beteget, akik hat bárkán próbáltak a folyón biztonságba jutni. Csak Hardegg grófit, Fabbarinit és a többi hozzájuk lovon csatlakozót vezette biztos helyre három janicsár. Ők más veszteséget nem szenvedtek, csak az arkebúzaikat, pisztolyaikat és azt vették el tőlük, amit magukkal vittek.

[41] Így kaparintották meg az erődöt, amelyet már oly régóta őriztek a keresztények, és amely egyedülként maradt Magyarország stabil védőbástyája. Zsoldosaink csekély maradéka, akik megmentették az életüket az ellenségtől, Óvár felé vonult vissza egy szál ruhában. Ekkor indított Mátyás főherceg a folyón negyven bárka élelmet és háromezer-kétszáz zsoldost Győr megsegítésére. De látván, hogy késő, úgy döntöttek, hogy Pozsonyba vonulnak vissza, hogy összegyűjthessék az embereket és onnan figyelik meg az ellenség mozgását, és így is tettek. Később a császár parancsára letartóztatták Hardegg grófit és Bécsben börtönbe vetették. Másfelől Szinán, amint elmentek az osztrákok, akiket körülzárt, az övéitől körülveve győztesként bevonult Győrbe, ahol az első dolga volt, hogy elrendelte a szétlőtt falak helyreállítását, hasonlóképpen az épületekét is, így rövid időn belül nemcsak olyan erős volt a város, mint korábban, hanem még sokkal erősebb is.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB)

Fuggerzeitung

Codex (Cod.)

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Kriegsarchiv (KA)

Alte Feldakten (AFA)

Hofkriegsrat (HKR)

Protokoll (Prot.)

Expedit (Exp.)

Registratur (Reg.)

Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára (KFK)
 Manuscript (Ms)
 Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV)
 Dipartimento manoscritti – Sezione manoscritti (Ms)
 Fondo Urbinati latini (Urb. lat.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bagi* 2011   *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekvégyesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011.
- Banfi* 1939   *Banfi, Florio*: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. *Hadtörténelmi Közlemények* 40. (1939) 1–33.
- Campana* 1596   *Campana, Cesare*: Delle historie del mondo [...] libri tredici. Venezia, 1596.
- Dizionario* 1820   Dizionario della lingua Italiana. Tomo secondo. Bologna, 1820.
- Doglion* 1595   Ungheria spiegata da Gio. *Nicolò Doglioni*. Venezia, 1595.
- Domokos* 1986   *Domokos György*: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 33. (1986) 1. sz. 47–110.
- Gévay* 1841   *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Hatvani* 1859   *Hatvani (Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. kötet (1553–1608). Pest, 1859.
- Hausmann* 1983   *Hausmann, Friedrich*: Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. In: *Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag*. Hrsg.: *Höflechner, Walter – Mezler-Andelberg, Helmut J. – Pickl, Othmar*. Graz, 1983. 184–209.
- Ibrahim Pecsevi* 1916   *Ibrahim Pecsevi* tarikhjából. In: *Török történetírók*. III. kötet (1566–1659). Fordította: *Karácson Imre*. Sajtó alá rendezte: *Szekfü Gyula*. Budapest, 1916. 71–193.

- Illésházy* 1863 *Illésházy István* nádor följegyzései 1592–1603. Közli: *Kazinczy Gábor*. Pest, 1863.
- Ivanics* 1992 *Ivanics Mária*: Friedensangebot oder kriegerische Erpressung? (Briefwechsel des Kaisers Rudolfs II. mit dem Pascha von Ofen im Jahre 1595.) *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 82 (1992) 183–199.
- Ivanics* 1994 *Ivanics Mária*: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994.
- Kjátib Cselebi* 1916 *Kjátib Cselebi* fezlíkéből. In: Török történetírók. III. kötet (1566–1659). Fordította: *Karácson Imre*. Sajtó alá rendezte: *Szekfü Gyula*. Budapest, 1916. 200–388.
- Kelenik* 1991 *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991) 3. sz. 80–122.
- Kozics* 1891 *Kozics László*: Győr vár 1594-től 1598-ig. *Hadtörténelmi Közlemények* 4. (1891) 489–508., 683–702.
- Lengyel* 1959 *Lengyel Alfréd*: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények* 6 (1959) 2. sz. 167–221.
- Marani* 1967 *Marani, Alberto*: Le guerre di Croazia e d’Ungheria (1592–1595). Relazione del gentiluomo bresciano Ruggero Fabbarino, In: *Commentari dell’Ateneo di Brescia per l’anno 1966*. Brescia, 1967. 221–260.
- Mohl* 1913 *Mohl Antal*: Győr eleste és visszavétele. 1594–1598. Győr, 1913.
- Niederkorn* 1993 *Niederkorn, Jan Paul*: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.
- Ortelius* 2002 *Ortelius, Hieronymus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegeempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. Reprint: Győr, 2002.

- Pálffy* 1995 *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények* 108. (1995) 1. sz. 114–185.
- Pálffy* 1996 *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* 38. (1996) 2–3. sz. 163–217.
- Pálffy* 1997 *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- Russo* 2018 *Russo, Alessio*: Federico d’Aragona (1451–1504): Politica e ideologia nella dinastia, Napoli, 2018.
- Szatlóczki* 2016 *Szatlóczki Gábor*: Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén I. A várak népe. Szeged, 2016.
- Tóth* 1998 *Tóth Sándor László*: A tatai vár és ostromainak szerepe a 15 éves háborúban. In: *Annales Tataiensis* I. Szerk.: *Fatuska János – dr. Fülöp Éva Mária – ifj. Gyüszi László*. Pápa, 1998. 19–44.
- Tóth* 2000 *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Tóth* 2004 *Tóth Sándor László*: Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma. In: A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról. Szerk.: *Kiss Gábor Ferenc* és *Kruppa Tamás*. Szeged, 2004. 7–25.
- Wathay* 1976 *Wathay Ferenc* énekes könyve. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta *Nagy Lajos*. A szöveget *Belia György* gondozta. Budapest, 1976.